МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи 6.2311-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Є. О. Ковтун

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент Т. Г. Соловйова

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНЦІ

Ковтун Євгенії Олегівні

1. Тема роботи: «Роль соціального педагога в адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання»
керівник роботи Соловйова Т. Г., канд. пед. наук, доцент
затверджена наказом ЗНУ від «27» січня 2025 року № 135-с

2. Строк подання студентом роботи: 2 травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) дослідити поняття та сутність адаптації дітей з особливими освітніми потребами; розглянути особливості розвитку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; вивчити специфіку адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти та особливості соціально-педагогічної підтримки цих учнів; визначити методи та стратегії роботи соціального педагога з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку; провести оцінку ефективності діяльності соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів до інклюзивного навчання, визначити зміни в соціальній та навчальній діяльності учнів.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиця «Порівняння підходів до навчання у загальноосвітніх школах та спеціальних закладах»; 1 таблиця з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Соловйова Т. Г.	03.02.25 р.	03.02.25 р.
Розділ 1	Соловйова Т. Г.	14.02.25 р.	14.02.25 р.
Розділ 2	Соловйова Т. Г.	12.03.25 р.	12.03.25 р.
Висновки	Соловйова Т. Г.	18.04.25 р.	18.04.25 р.
Додатки	Соловйова Т. Г.	29.04.25 р.	29.04.25 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень	виконано
2	Написання вступу	лютий	виконано
3	Робота над першим розділом	лютий	виконано
4	Робота над другим розділом	березень	виконано
5	Написання висновків та додатків	квітень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	квітень	виконано
7	Захист	травень	

Студент _____ Ковтун Є. О.

Керівник роботи _____ Соловйова Т. Г.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю. Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 71 с., 2 таблиці, 58 джерел, 2 додатки.

Мета: дослідити роль соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання, а також виявити ефективні методи і стратегії підтримки таких учнів.

Об’єкт дослідження: процес адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання.

Предмет дослідження: особливості роботи соціального педагога з підтримки та адаптації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз наукових джерел, узагальнення, порівняння; емпіричні: опитування, інтерв’ю, бесіди.

Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу ролі соціального педагога в адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання, зокрема виявленні найбільш ефективних методів соціально-педагогічної підтримки, які можуть бути використані для оптимізації процесу адаптації таких учнів.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення практики соціально-педагогічної роботи в закладах освіти, зокрема в інклюзивних класах, для підвищення ефективності адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Отримані висновки допоможуть розробити рекомендації для соціальних педагогів, учителів і батьків, що сприятимуть покращенню соціальної та емоційної адаптації учнів до умов інклюзивного навчання.

АДАПТАЦІЯ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ, АДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА, ІНКЛЮЗИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА.

SUMMARY

Kovtun E. O.. The Role of a Social Teacher in the Adaptation of Younger Students with Intellectual Disabilities to Inclusive Learning.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (58 items, 5 of them in a foreign language), 2 appendixes on 4 pages. The qualification work volume is 88 pages, 71 of them – main text.

Purpose of the work: to investigate the role of a social educator in the process of adapting younger schoolchildren with intellectual disabilities to inclusive education, as well as to identify effective methods and strategies for supporting such students.

Object of the study: the process of adapting younger schoolchildren with intellectual disabilities to inclusive education.

Subject of the study: features of the work of a social educator in supporting and adapting younger schoolchildren with intellectual disabilities in inclusive education.

The tasks of the qualification work*:*

1) to investigate the concept and essence of adaptation of children with special educational needs;

2) to consider the features of the development of younger schoolchildren with intellectual disabilities;

3) to study the specifics of the adaptation of younger schoolchildren with intellectual disabilities in the context of inclusive education and the features of socio-pedagogical support for these students;

4) to determine the methods and strategies of the social educator's work in the adaptation of younger schoolchildren with intellectual disabilities;

5) to assess the effectiveness of the social educator's activities in the process of adapting younger schoolchildren to inclusive education, to determine changes in the social and educational activities of students.

Research methods: theoretical: analysis of scientific sources, generalization,

comparison; empirical: surveys, interviews, conversations.

The section 1 “Theoretical foundations of adaptation of younger schoolchildren with intellectual disabilities to inclusive education” the concept and essence of adaptation of children with special educational needs are revealed, the features of the development of younger schoolchildren with intellectual disabilities are considered, the specifics of the adaptation of younger schoolchildren with intellectual disabilities in inclusive education are revealed.

The section 2 “Research into the role of a social educator in the adaptation of younger schoolchildren with intellectual disabilities to inclusive education” the features of social and pedagogical support for younger schoolchildren with intellectual disabilities in inclusive education are revealed; methods and strategies for the work of a social educator in adapting younger schoolchildren with intellectual disabilities are determined; the effectiveness of the social educator's activities in the process of adapting younger schoolchildren with intellectual disabilities to inclusive education is assessed.

Practical significance. The results of the study can be used to improve the practice of social and pedagogical work in educational institutions, in particular in inclusive classes, to increase the effectiveness of the adaptation of children with intellectual disabilities. The conclusions obtained will help develop recommendations for social educators, teachers and parents that will contribute to improving the social and emotional adaptation of students to the conditions of inclusive education.

Keywords: adaptation, younger school age, intellectual disorders, adaptation of younger schoolchildren with intellectual disorders, inclusive education, inclusive environment, social-pedagogical support.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..…… 8
Розділ 1. Теоретичні основи адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання…….…..…… 12
1.1. Поняття та сутність адаптації дітей з особливими освітніми потребами..…….…….. 12
1.2. Особливості розвитку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями…..…….... 27
1.3. Специфіка адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти…..…… 36
Розділ 2. Дослідження ролі соціального педагога в адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання……..……..……..…. 46
2.1. Особливості соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти……..…… 46
2.2. Методи та стратегії роботи соціального педагога з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку……..…….. 54
2.3. Оцінка ефективності діяльності соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання…. 65
Висновки…….…….…..… 75
Список використаних джерел……...…. 79
Додатки..……..……. 85

ВСТУП

У сучасному суспільстві інклюзивне навчання стало важливим етапом розвитку системи освіти, яке спрямоване на забезпечення рівних прав і можливостей для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, психічних та інтелектуальних можливостей. Основною метою інклюзивної освіти є не тільки забезпечення доступу до освіти для дітей з особливими потребами, а й створення сприятливого середовища для їхнього всебічного розвитку, інтеграції в загальноосвітнє середовище та соціалізації. Урахування індивідуальних потреб учнів і забезпечення спеціалізованої підтримки є важливими для ефективної адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Адаптація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до умов загальноосвітнього навчального процесу є надзвичайно складним і багатогранним завданням. Діти з такими порушеннями, як правило, стикаються з численними труднощами, зокрема у засвоєнні навчального матеріалу, розвитку когнітивних та емоційних функцій, а також у формуванні соціальних навичок і спілкуванні з однолітками. У класах, де навчаються діти з різними потребами, важливо забезпечити умови, що сприяють не лише освітньому процесу, але й розвитку взаєморозуміння, підтримки та поваги серед усіх учнів. Інклюзивне навчання, при правильно організованому підході, може стати потужним інструментом у розвитку соціальних та когнітивних здібностей дітей з інтелектуальними порушеннями.

Особливе значення в процесі адаптації дітей до інклюзивного навчання має роль соціального педагога. Це фахівець, який займається безпосереднім соціальним супроводом учнів з особливими освітніми потребами, надаючи їм необхідну допомогу в подоланні труднощів адаптації та соціалізації. Основною задачею соціального педагога є створення умов для комфортного навчання та взаємодії таких дітей з їх однолітками, допомога у формуванні соціальних

навичок, підтримка психоемоційного стану учнів, а також вирішення різноманітних проблем, які можуть виникати в межах інклюзивного середовища.

Соціальний педагог виступає в ролі посередника між учнем, його родиною та навчальним закладом. Важливим аспектом є організація індивідуальних консультацій для батьків і педагогів з метою забезпечення ефективного обміну інформацією щодо специфічних потреб учнів. Крім того, соціальний педагог здійснює активну роботу з усім класом, сприяючи формуванню толерантного ставлення до дітей з особливими потребами, а також допомагає налагоджувати взаємовідносини між учнями. Ця робота включає в себе як індивідуальні, так і групові заняття, спрямовані на розвиток емоційної стійкості, саморегуляції, самооцінки та самоідентифікації дітей.

Роль соціального педагога є особливо важливою на етапі переходу дитини до інклюзивного навчання, коли виникають труднощі у взаємодії з однолітками, вчителями, а також у сприйнятті дитиною себе як повноцінного члена шкільної спільноти. Психологічні труднощі, з якими стикаються ці діти, можуть включати страх перед новим середовищем, відчуття відчуженості та невпевненість у своїх силах. Соціальний педагог допомагає подолати ці бар’єри через активне залучення до шкільного життя, участь у групових заходах, а також через надання індивідуальної підтримки в разі необхідності.

Особливості розвитку психіки дітей з порушеннями інтелектуального розвитку досліджували як вітчизняні так і зарубіжні науковці. В Україні даною проблемою займаються такі науковці, як Л. Вавіна, А. Висоцька, О. Гаврилов, Ю. Галецька, О. Гармаш, В. Золотоверх, А. Колупаєва, М. Матвеєва, Н. Мацько, Т. Сак, В. Синьов, О. Хохліна та інші. Організація допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями та їхнім батькам була предметом дослідження М. Бірюкової, М. Генінг, С. Забрамної, Н. Лур’є, Т. Чернікової. Проте роль соціального педагога в організації адаптації учнів до інклюзивного середовища вивчена ще недостатньо.

У зв’язку з цим, дослідження ролі соціального педагога в адаптації

молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання є надзвичайно важливим і актуальним. Виявлення ключових факторів, які сприяють успішній адаптації цих дітей, а також розробка ефективних методів соціального супроводу, можуть значно полегшити процес їх інтеграції в освітнє середовище та сприяти досягненню більш високих результатів у навчанні та соціалізації.

Мета роботи: дослідити роль соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання, а також виявити ефективні методи і стратегії підтримки таких учнів.

Завдання дослідження:

1. Дослідити поняття та сутність адаптації дітей з особливими освітніми потребами.
2. Розглянути особливості розвитку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
3. Вивчити специфіку адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти та особливості соціально-педагогічної підтримки цих учнів.
4. Визначити методи та стратегії роботи соціального педагога з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку.
5. Провести оцінку ефективності діяльності соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів до інклюзивного навчання, визначити зміни в соціальній та навчальній діяльності учнів.

Об’єкт дослідження: процес адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання.

Предмет дослідження: особливості роботи соціального педагога з підтримки та адаптації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз наукових джерел, узагальнення, порівняння;

- емпіричні: опитування, інтерв’ю, бесіди.

Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу ролі соціального педагога в адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання, зокрема виявленні найбільш ефективних методів соціально-педагогічної підтримки, які можуть бути використані для оптимізації процесу адаптації таких учнів.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення практики соціально-педагогічної роботи в закладах освіти, зокрема в інклюзивних класах, для підвищення ефективності адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Отримані висновки допоможуть розробити рекомендації для соціальних педагогів, учителів і батьків, що сприятимуть покращенню соціальної та емоційної адаптації учнів до умов інклюзивного навчання.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

1.1. Поняття та сутність адаптації дітей з особливими освітніми потребами

Сучасне суспільство вимагає від людей здатності до самостійності, гнучкості, активної життєвої позиції, психологічної стійкості та вміння швидко пристосовуватися до нових і непередбачуваних умов. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває питання адаптації особистості до соціального середовища. Зокрема, одним із найважливіших аспектів є процес адаптації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в освітніх закладах, адже їхнє становлення значною мірою залежить від різноманітних соціальних факторів. До них належать рівень забезпечення житлом, доступ до медичних послуг, система соціального захисту, а також якість підготовки фахівців, які працюють з такими дітьми. Зокрема, йдеться про вихователів, учителів, психологів, соціальних педагогів, логопедів та інших спеціалістів, які мають бути належним чином підготовлені для ефективної підтримки та розвитку цих дітей.

Поняття «адаптація» має глибоке історичне коріння та вперше було введене в науковий обіг наприкінці XVIII століття. Його використання пов’язують із дослідженнями німецького фізіолога Ауберга, який застосував цей термін для опису змін у чутливості органів зору та слуху. Учений зауважив, що здатність органів чуття пристосовуватися до зовнішніх умов проявляється у підвищенні або зниженні їхньої чутливості під впливом різних подразників [6].

З часом поняття «адаптація» значно розширило свій зміст і почало застосовуватися не лише у фізіології, а й у таких науках, як біологія, психологія, соціологія та педагогіка. Дослідники стали розглядати адаптацію як

універсальний процес, що допомагає живим організмам пристосовуватися до змін у навколишньому середовищі. У соціальному контексті цей термін почали використовувати для позначення здатності людини звикати до нових умов життя, встановлювати соціальні зв’язки та гармонійно інтегруватися в суспільство.

Адаптація відіграє важливу роль у сфері освіти, особливо коли йдеться про дітей з особливими освітніми потребами. У сучасній педагогічній науці її розглядають як багатогранний процес, що охоплює різні аспекти пристосування дитини до навчального середовища. Це включає фізичну адаптацію, яка передбачає пристосування умов навчання до індивідуальних можливостей учня, психологічну – що сприяє зменшенню тривожності та розвитку внутрішньої мотивації, емоційну – пов’язану з формуванням почуття безпеки та впевненості, а також соціальну, яка забезпечує ефективну взаємодію з однолітками, педагогами та суспільством загалом [1].

Значущість адаптації у навчальному процесі пояснюється тим, що успішне пристосування до шкільного середовища є запорукою не лише ефективного засвоєння знань, а й гармонійного розвитку особистості дитини. Особливо це актуально для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, які потребують особливого підходу та підтримки з боку педагогів, соціальних працівників і психологів.

У зв’язку з цим поняття адаптації стало фундаментальним у розробці методик інклюзивної освіти, які спрямовані на створення максимально сприятливих умов для навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивний підхід передбачає не лише фізичну доступність навчальних закладів, а й комплексну підтримку учнів, використання індивідуалізованих навчальних програм, залучення спеціалістів до корекційної роботи та формування толерантного середовища, що сприяє повноцінній інтеграції дітей у суспільство..

Адаптація є природною властивістю людини та має багатогранний і багатофункціональний характер. Вона відіграє ключову роль у взаємодії

людини з навколишнім середовищем, забезпечуючи її здатність пристосовуватися до змінних умов життя [37].

Передусім адаптація є необхідною умовою для гармонійного співіснування людини з природним і соціальним середовищем, оскільки дозволяє їй ефективно реагувати на зовнішні виклики, долати труднощі та знаходити оптимальні способи існування. Водночас вона виступає важливим засобом регуляції поведінки та діяльності, сприяючи збереженню фізичного та психічного здоров’я.

Крім того, адаптація є потужним рушієм розвитку особистості. Вона не тільки допомагає людині пристосовуватися до зовнішніх змін, а й стимулює процеси самовдосконалення, навчання та розширення можливостей у різних сферах життя. У ході адаптаційного процесу людина не лише змінюється сама, а й певним чином впливає на своє середовище, вдосконалюючи його відповідно до власних потреб і вимог.

Соціальна сутність особистості також формується через адаптацію. Вона сприяє розвитку навичок комунікації, встановленню міжособистісних зв’язків, входженню в соціальні групи та засвоєнню суспільних норм і цінностей. Завдяки цьому людина стає активним учасником соціального життя, набуваючи досвіду та реалізуючи себе в різних соціальних ролях.

Окремо слід зазначити, що адаптація відіграє ключову роль у процесі оволодіння новими видами діяльності. Незалежно від того, чи йдеться про професійну діяльність, навчання чи соціальні відносини, людина постійно стикається з необхідністю пристосовуватися до нових умов, набувати нових знань і навичок, шукати ефективні стратегії поведінки.

У сукупності всі ці аспекти дозволяють розглядати адаптацію як одну з фундаментальних характеристик людини, що забезпечує її життєдіяльність. Вона є не лише механізмом пристосування, а й основною умовою розвитку особистості, її активної взаємодії з навколишнім світом та досягнення життєвих цілей [20].

У наукових дослідженнях адаптація розглядається в трьох основних

аспектах: як процес, як прояв і як результат.

З погляду процесу адаптація є динамічним і активним пристосуванням людини до змінних умов навколишнього середовища. Це може стосуватися різних соціальних ситуацій, наприклад, звикання дитини до дитячого садка чи школи, входження у новий класний колектив або адаптація дорослої людини до робочого середовища.

Як прояв адаптація виявляється у поведінці особистості, її взаєминах із оточенням, рівні залученості до діяльності та ефективності виконання завдань. Тобто, вона відображає те, наскільки людина змогла знайти своє місце у певному соціальному середовищі, як вона взаємодіє з іншими та наскільки успішно долає труднощі.

Адаптація як результат свідчить про те, наскільки людина змогла пристосуватися до нових умов. Це проявляється в її поведінці, рівні соціалізації та відповідності нормам і вимогам суспільства. Наприклад, якщо дитина комфортно почувається в новому колективі, легко встановлює контакт із ровесниками, виконує вимоги навчального процесу та відповідає очікуванням вікової групи, можна говорити про успішну адаптацію [37].

Науковці, які вивчають проблему адаптації, вважають, що рівень адаптованості є ключовим показником успішності цього процесу. Він відображає здатність людини відчувати свою єдність із суспільством, навколишнім середовищем та соціальним оточенням. Адаптація виступає природним механізмом, що сприяє засвоєнню нових знань, формуванню навичок, засвоєнню норм і цінностей, а також їх подальшому застосуванню в різних видах діяльності, які змінюються залежно від умов і потреб особистості [38, с. 26].

На основі аналізу наукових праць встановлено, що адаптація людини є складним і соціально зумовленим процесом, що включає в себе діалектичну єдність трьох рівнів адаптивної поведінки: біологічного, психологічного та соціального, при цьому соціальний рівень має визначальне значення.

У сучасних дослідженнях адаптація розглядається з різних точок зору:

біологічної, психологічної, соціологічної, педагогічної та соціально-педагогічної. Зокрема, в біології адаптація визначається як здатність організму витримувати зміни навколишнього середовища, такі як перепади температури, дефіцит кисню, зміни атмосферного тиску та інші несприятливі фактори.

Психологи термін «адаптація» активно використовують в теоріях, що розглядають взаємодію індивіда з навколишнім середовищем як процес досягнення гомеостатичної рівноваги [21]. Адаптація в цьому контексті визначається як динамічний процес, у результаті якого живі організми, незважаючи на зміни навколишнього середовища, здатні підтримувати стабільність, що необхідна для їхнього існування, розвитку та розмноження. Адаптація здійснюється, коли в системі «організм – середовище» відбуваються суттєві зміни, що призводять до формування нового стану рівноваги, який дозволяє досягати максимальної ефективності в фізіологічних функціях і поведінкових реакціях [1].

Психологічна адаптація людини полягає в здатності її органів чуття пристосовуватися до специфічних стимулів, що на них впливають, з метою покращення сприйняття цих стимулів і уникнення перевантаження рецепторів [38].

Ключову роль у психологічній адаптації відіграє активність особистості, що проявляється через процеси освоєння правил навколишнього середовища та його трансформації. Характер і можливості адаптації визначаються як суб’єктивними факторами, що залежать від властивостей самого адаптанта, так і об’єктивними факторами, що зумовлені характеристиками соціального середовища. Важливим є узгодження самооцінки людини, її прагнень і реальних можливостей з умовами навколишнього світу [4].

У словнику соціальна адаптація визначається як процес пристосування особистості до умов соціального середовища, що залежить від її мети, ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів. Важливою умовою є те, наскільки людина здатна адекватно сприймати себе та свої соціальні зв’язки [40, с. 10].

Соціальна адаптація може проявлятися в трьох основних формах:

акомодації, конформізму та асиміляції. Акомодація означає, що індивід без свідомого аналізу підпорядковується вимогам середовища. Конформізм, в свою чергу, проявляється у вимушеному підлаштуванні до соціальних вимог. А ось асиміляція передбачає свідоме прийняття особистістю норм і цінностей, що існують у конкретному соціальному середовищі [40].

Науковець С. Гончаренко визначав соціальну адаптацію особистості як процес соціального пристосування, що проявляється у здатності людини задовольняти свої потреби в гармонії з навколишнім середовищем і створювати умови для щасливого життя в суспільстві. Ключовими факторами, які сприяють успішній соціальній адаптації, є належність особистості до певної соціальної групи, а також її вихованість, самостійність, відповідальність і здатність до розв'язання проблем [11].

І. Холковська визначала соціальну адаптацію як активний процес пристосування особистості до соціального середовища, який забезпечує умови для її самореалізації, а також для засвоєння суспільних норм і цінностей. На думку дослідниці, успішність цього процесу можна оцінити за допомогою таких показників, як задоволення людини своїм середовищем, активне проявлення її особистості та здобуття необхідного досвіду [48, с. 50].

Аналіз соціального аспекту адаптації неможливий без врахування педагогічного підходу, який визначається як «... пристосування до системи освіти, навчального процесу та виховання, що формують систему ціннісних орієнтацій індивіда» [51].

Важливо зазначити, що в соціально-педагогічному контексті суспільство, в якому відбувається адаптація особистості, розглядається як система, здатна не лише адаптуватися до змін під впливом внутрішніх і зовнішніх умов, але й організовувати процес пристосування людини до соціуму через систему соціальних інститутів і механізмів соціальної адаптації. В цьому процесі соціально-педагогічна діяльність виступає важливим адаптуючим чинником.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення адаптації, що дозволяє отримати більш повне розуміння її сутності. Наприклад, Д. Андрєєва

трактувала адаптацію як процес пошуку оптимального режиму функціонування особистості, в якому всі фізичні, психічні та духовні ресурси дитини спрямовуються на виконання основних завдань в певних умовах часу та простору [9].

М. Лукашевич та І. Мигович вивчали адаптацію як процес, який є відповіддю на зміни в умовах взаємодії індивіда та його оточення. Цей процес пов'язаний із необхідністю оптимізації цієї взаємодії, що досягається через корекцію поведінки людини та відповідні зміни в навколишньому середовищі. Така адаптація вимагає постійної оцінки та аналізу змін, які відбуваються, а також налаштування відповідної реакції. Вони визначають адаптацію як невід'ємну складову механізму соціалізації, яка включає в себе поступове пристосування людини до різних життєвих ситуацій. Це дозволяє їй накопичувати цінний соціальний досвід, опановувати нові соціальні норми та цінності, а також вдосконалювати власну поведінку відповідно до вимог оточуючого світу. Кожен процес адаптації збільшує соціальний капітал індивіда, роблячи його більш готовим до наступних змін у життєвих умовах. Завдяки цьому, кожен етап адаптації забезпечує більш легке і ефективне пристосування до нових соціальних чи професійних викликів, а також допомагає людині краще орієнтуватися у складних соціальних ситуаціях [19].

На думку М. Заброцького взаємодія особистості з групою проходить через три ключові фази: адаптація, індивідуалізація та інтеграція, кожна з яких має свою особливу роль у процесі соціалізації індивіда.

Перша фаза – адаптація – це етап, коли індивід активно освоює норми, правила та цінності, що діють у групі, а також вчиться застосовувати їх на практиці. У цей період особистість починає вбирати у себе моделі поведінки, які є характерними для групи, і намагається відповідати її вимогам. Адаптація є критично важливою, оскільки вона визначає, наскільки добре індивід може інтегруватися в групу, налаштувавши свої особисті характеристики на групову культуру.

Друга фаза – індивідуалізація – виникає, коли в процесі адаптації

особистість досягає рівня, при якому вона стає схожою на інших членів групи. Однак разом із цим з'являється потреба у більш глибокому самовираженні та визначенні своєї індивідуальності, що створює певний внутрішній конфлікт. Індивід починає прагнути до більшої персоналізації та самовираження, що може викликати напругу через суперечність між бажанням бути визнаним як частина колективу і потребою зберігати свою унікальність.

Третя фаза – інтеграція – супроводжується процесом взаємного прийняття. Тут виникає нова суперечність: з одного боку, індивід прагне бути прийнятим групою зі своїми особливостями і відмінностями, а з іншого – група готова прийняти тільки ті особливості, які відповідають її цінностям, стандартам і способам діяльності. У цій фазі важливо досягти гармонії між індивідуальними потребами людини та вимогами групи, де кожна особистість вносить свій внесок, не втрачаючи своєї самобутності, але й при цьому залишаючись частиною єдиного колективу.

Ці три фази утворюють динамічний процес, що дозволяє особистості знайти своє місце в соціумі, гармонійно поєднуючи індивідуальні потреби з вимогами групи та суспільства в цілому [15, с. 43-44].

В. Сорочинська підкреслює, що адаптація є важливою складовою активного ставлення до навколишнього світу, основною функцією якого є здатність пристосуватися до стабільних умов власного існування. Вона також виділяє три основні варіанти адаптаційних процесів: адаптованість, неадаптованість та дезадаптованість, що характеризують різні ступені взаємодії індивіда з умовами його середовища та його здатність до успішного адаптування [39, с. 27].

У теоретичному контексті важливим є розуміння того, як дослідники визначають зв'язок та взаємозалежність між процесами адаптації та соціалізації особистості. Більшість науковців сходяться на тому, що ці процеси взаємопов'язані і взаємно впливають один на одного. Вони перебувають у тісному зв'язку, і в наукових джерелах часто можна знайти думки, що адаптація є складовою частиною соціалізації, зокрема, це часто відзначається в працях

західних соціологів [46].

Адаптаційні процеси можна розглядати в трьох основних формах, що відрізняються ступенем усвідомленості та контролю за процесом пристосування:

Перша форма характеризується стихійним протіканням процесу адаптації, коли людина не задоволена умовами для самореалізації, але не усвідомлює конкретних шляхів для покращення ситуації. У цьому випадку результатом адаптації може стати відмова від активної суспільної діяльності, зосередження на особистому житті або пошук альтернативних груп, які не є частиною основного соціуму. Це проявляється у схильності до самозосередженості, зокрема в популяризації різноманітних методів саморозвитку, нетрадиційних методів оздоровлення або захоплення містичними практиками.

Друга форма адаптації включає рівновагу між стихійними та свідомими елементами і проявляється в створенні ідеальних концепцій або планів, які не втілюються в реальному житті. Це може виражатися в пропаганді соціальних утопій або створенні фантастичних моделей, що не мають практичного застосування.

Третя форма адаптації характеризується домінуванням свідомого підходу і полягає у розробці чітких життєвих планів і цілеспрямованій діяльності. Цей тип адаптації найкраще сприяє реальній самореалізації особистості і дозволяє людині стати активним учасником суспільного розвитку, активно впливаючи на зміни в соціумі [9].

У контексті дослідження адаптаційних процесів існує безліч визначень, які висвітлюють різні аспекти цього явища. Однак важливо зауважити, що питання адаптації учнів з особливими потребами в закладах середньої освіти ще потребує глибшого дослідження. Це ставить на порядок денний потребу в розгляді поняття «діти з особливими потребами» (а також синонімів, таких як «діти з обмеженими можливостями», «діти з вадами розвитку», «неповносправні діти», «діти з функціональними обмеженнями», «діти-

інваліди», «діти зі спеціальними потребами» чи «діти з вадами психофізичного розвитку»).

Ці терміни мають різне походження та значення. Наприклад, до кінця XVIII століття в Україні використовували такі слова, як «каліка», «калька», «хромець» чи «сліпець» для позначення людини з вадами розвитку. На початку XVIII століття в слов'янських мовах почало вживатися слово «інвалід», що в свій час означало людину, яка через каліцтво, поранення чи старість не могла виконувати свою службу. Це слово прийшло з французької мови, де воно мало значення «слабкий» або «безсилий», і до кінця XIX століття вживалося для позначення колишнього військового, який через фізичні вади став непридатним для служби [2, с. 87].

В останні роки спостерігається відмова від використання терміна «інвалід», оскільки він має негативний, дискримінаційний підтекст, що асоціюється з нерівністю і соціальною непридатністю цієї категорії людей. Замість цього в суспільстві почали все більше застосовувати вирази «особа з обмеженими можливостями» або «людина з особливими потребами», прагнучи змінити ставлення до цих людей [47].

У наукових колах «особа з обмеженими можливостями» означає людину, яка не може виконувати певні функції через фізичний чи психічний стан, тоді як «людина з особливими потребами» – це особа, яка через проблеми зі здоров'ям потребує специфічних умов для свого соціального оточення, сімейного життя та самореалізації [4].

Поняття «діти з особливими потребами» ще не отримало повного вивчення і розкриття у сучасних наукових працях, оскільки дослідження соціальної роботи з людьми з інвалідністю почали активно розвиватися лише нещодавно. У наукових джерелах, що стосуються дітей з порушеннями розвитку, можна зустріти різні терміни, такі як «аномальні діти», «діти-інваліди», «діти з труднощами у навчанні», «діти зі спеціальними потребами» або «діти з функціональними обмеженнями». Важливо зазначити, що міжнародні фахівці підкреслюють, що використання певних термінів для

позначення дітей з порушеннями розвитку може створювати соціальні стереотипи та упереджені ставлення до них, особливо коли мова йде про психічні захворювання [41]. Термін «діти з особливими потребами» є найбільш прийнятним, оскільки він акцентує на соціальних аспектах проблеми, а не на медичних чи юридичних, та підтримує гуманістичний підхід у роботі з такими дітьми.

До цієї категорії належать учні з порушеннями сенсорної функції (наприклад, з порушеннями слуху або зору), з труднощами у розвитку мовлення, емоційно-вольової сфери (такі як аутизм чи гіперактивність), проблемами з опорно-руховим апаратом, а також діти з інтелектуальними порушеннями, включаючи тих, хто має розумову відсталість, з мінімальними або відсутніми поведінковими розладами.

У контексті розгляду даної проблеми важливо акцентувати увагу на процесі адаптації до навчання учнів з особливими потребами в початковій школі. Одним з ключових понять тут є термін «шкільна адаптація», який застосовується для опису труднощів, що виникають у процесі навчання, таких як проблеми з виконанням навчальних завдань, конфлікти з однолітками чи неналежна поведінка. Очевидно, що подолання дезадаптації має бути спрямоване на усунення її причин.

В останні роки питання шкільної адаптації та дезадаптації стали одними з основних у педагогічних дослідженнях. Хоча деякі аспекти цієї проблеми вже розглядалися в науковій літературі, на сьогоднішній день не існує єдиного і чіткого підходу до організації адаптаційного процесу учнів початкової школи в соціально-педагогічному контексті, особливо для дітей з особливими потребами.

Психологічні та соціально-педагогічні дослідження підтверджують, що важливими складовими процесу адаптації є готовність дітей до навчання, яка включає розвиток їх пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних та соціальних навичок. Як зазначав науковець О. Савченко, успішна адаптація молодших школярів до шкільного середовища залежить від здатності дитини

розширювати свою свободу і самостійність у виборі цінностей, глибшого усвідомлення власної активності та інтеграції в соціальну середу [33].

Для більш глибокого розуміння та ефективного вирішення проблеми адаптації важливо звертати увагу на роботи зарубіжних психологів, які досліджують взаємозв'язок між порушеннями особистісного розвитку в дитячому віці та психологічними труднощами, що виникають у дорослому житті. Ці дослідження висвітлюють, як ранні етапи розвитку дитини, зокрема процеси соціалізації та адаптації до навколишнього світу, можуть впливати на формування стабільних психологічних патернів, що згодом проявляються у дорослому віці. Зокрема, особистісні порушення в дитинстві можуть призводити до проблем у міжособистісних стосунках, управлінні емоціями, а також у соціальній та професійній адаптації в дорослому житті.

Зарубіжні дослідники акцентують на важливості ранньої ідентифікації таких порушень і розвитку відповідних корекційних методик, які допоможуть не лише зменшити негативний вплив на особистість дитини, але й створити умови для запобігання можливих психологічних проблем у майбутньому. Вивчення таких зв'язків дозволяє краще зрозуміти механізми адаптації та розробляти більш ефективні стратегії підтримки дітей з особливими потребами на всіх етапах їхнього розвитку [54; 56; 58].

Дослідження процесів адаптації дітей та молоді з особливими потребами до умов їхнього життя широко представлені в роботах вітчизняних учених. Зокрема, В. Тесленко зазначав, що сучасні методи реабілітації та соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями вимагають не лише спеціалізованого підходу в галузі педагогіки, а й соціально-педагогічного аналізу. В його дослідженнях підкреслюється міждисциплінарний характер цих процесів. Вчений детально пояснив важливість соціально-педагогічної підтримки, що є специфічним видом соціально-педагогічної діяльності, спрямованим на виявлення, визначення та вирішення проблем, з якими стикаються діти з особливими потребами. Така підтримка ґрунтується на індивідуально орієнтованому підході та тісній співпраці, метою яких є

забезпечення прав дитини на повноцінний розвиток та допомога у її самовизначенні [43, с. 13].

О. Безпалько підкреслювала, що для успішного розвитку суспільства в сучасних умовах необхідно зосередитися на вирішенні питань соціальної підтримки та захисту дітей і молоді. Вона вважала важливим створення сприятливих умов для їхньої адаптації до різних соціальних середовищ, таких як родина, школа та місцева громада. Авторка зазначала, що ці завдання можна досягти лише за умови правильно організованої соціально-педагогічної роботи, яка охоплює всю громаду. Це включає створення ефективних соціальних служб, активну участь фахівців соціальної сфери, а також залучення самих дітей та молоді до процесу отримання соціальних послуг [2].

Ю. Чернецька зазначала, що на даний момент відсутні дисертаційні дослідження, які б детально висвітлювали умови адаптації старших підлітків із соматичними захворюваннями в загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах (ЗСШІ). Це значно обмежує ефективність застосування адаптаційних технологій у цих закладах і створює численні труднощі в процесі адаптації учнів, серед яких – тривожність, неадекватна самооцінка, труднощі у взаємодії з навколишнім середовищем, а також порушення в соціально-психологічній сфері. Авторка підкреслювала, що ці проблеми спричиняють конфлікт між необхідністю інтеграції дітей із хронічними захворюваннями в суспільство та обмеженнями, які виникають через їхню низьку соціокультурну конкурентоспроможність. Вона доводила, що для успішної адаптації старших підлітків в ЗСШІ важливим є надання їм індивідуалізованої соціально-педагогічної підтримки, що передбачає інтеграцію зусиль медичних, психологічних і педагогічних працівників разом з активною участю батьків у процесі адаптації [51].

Н. Грабовенко по-іншому підійшла до питання соціально-педагогічної адаптації дітей з особливими потребами, звернувши увагу на важливість соціально-педагогічної роботи з родинами, що виховують таких дітей. Вона вказує, що головною метою цієї роботи є створення сприятливого

психологічного середовища в сім'ї для належного догляду, спілкування та навчання дітей з обмеженими можливостями. Це також включає навчання батьків необхідним знанням і навичкам для забезпечення адаптації дитини та запобігання труднощам, що можуть ускладнити її соціалізацію та інтеграцію родини в суспільство. Авторка підкреслює важливість досліджень щодо розробки спеціальної моделі соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які мають дітей з фізичними обмеженнями, у контексті реабілітаційних центрів. Однак вона не звертається до можливості створення такої моделі в рамках середньої освіти, що могло б значно збагатити досвід роботи з такими сім'ями в освітніх установах [12].

І. Матющенко наголошувала, що для вирішення проблеми соціально-психологічної адаптації учнів з розумовими порушеннями в спеціалізованих освітніх закладах необхідно впровадити організований педагогічний вплив, що сприятиме розвитку у таких учнів адаптаційних здібностей, необхідних для ефективного пристосування до колективу та умов їхньої життєдіяльності [21]. Авторка підкреслювала, що для підвищення результативності підготовки старшокласників до соціально-психологічної адаптації важливо визначити основні психолого-педагогічні умови цього процесу. Ці умови передбачають спеціальну організацію педагогічної роботи, що орієнтується на специфіку адаптації учнів, включаючи покращення міжособистісних стосунків, зменшення нейротичних проявів, що вказують на дезадаптацію, розвиток емпатії як механізму адаптації, а також стимулювання самовизначення учнів і їхню інтеграцію в ціннісно-орієнтовану єдність з колективом [21].

Огляд наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів дозволяє зробити висновок, що процес адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх закладах в соціально-педагогічному контексті включає активну взаємодію дитини з обмеженими можливостями із шкільним середовищем. Це також є сукупність педагогічних заходів, спрямованих на вирішення труднощів, які можуть виникати у цих дітей на різних етапах їхнього соціального розвитку, з метою забезпечення успішної

інтеграції в шкільне життя.

Таким чином, адаптація дітей з особливими освітніми потребами – це складний і багатогранний процес, який передбачає пристосування дитини до умов навчання, соціального середовища та взаємодії з оточуючими людьми. Це не лише фізичний або психологічний процес, а й соціальний, емоційний та інтелектуальний.

Основною метою адаптації виступає досягнення максимальної самостійності та соціальної інтеграції дитини в загальний соціум та освітнє середовище. У процесі адаптації важливо забезпечити сприятливі умови для розвитку дитини, підтримку її емоційного і психічного здоров'я, допомогти в подоланні труднощів, що виникають через обмеження в певних аспектах розвитку.

Адаптація дітей з особливими освітніми потребами включає кілька ключових аспектів:

Психологічний аспект – допомога в розвитку позитивного ставлення до шкільного життя, зниження рівня стресу та тривожності, покращення самооцінки.

Соціальний аспект – інтеграція дитини в колектив, розвиток соціальних навичок і вміння взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Педагогічний аспект – пристосування навчального процесу відповідно до особливостей дитини, використання індивідуальних підходів, спеціальних методик та матеріалів, що сприяють успішному засвоєнню знань.

Медико-соціальний аспект – надання підтримки в організації умов для здоров'я дитини, врахування фізичних і психічних обмежень.

Процес адаптації дітей з особливими освітніми потребами залежить від багатьох чинників, таких як ступінь і характер особливих освітніх потреб дитини, рівень розвитку соціальних та комунікативних навичок, підтримка з боку родини та педагогічного колективу.

1.2. Особливості розвитку молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Впровадження загальної обов'язкової середньої освіти в суспільстві зумовило виокремлення особливого етапу в житті дитини – молодшого шкільного віку. О. Савченко наголошує, що цей період є перехідним, адже в ньому поєднуються риси дошкільного віку та характерні особливості школяра. Саме на цьому етапі приховані потенційні можливості розвитку дитини, які важливо вчасно виявити та підтримати [33]. У віці 6-8 років відбувається формування базових психічних якостей, необхідних для подальшого навчання.

Нервова система дітей цього віку поступово наближається за своїми характеристиками до дорослої, проте залишається нестійкою. У цей період спостерігається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Серед ключових психічних новоутворень молодшого школяра виділяють здатність до усвідомленого контролю поведінки, розвиток рефлексії та формування внутрішнього плану дій. Саме ці зміни сприяють підготовці дитини до навчання в середніх класах та подальшого переходу до підліткового віку, що має свої специфічні вимоги та можливості [8].

Процес навчання у школі відіграє важливу роль у формуванні вольових якостей молодших школярів, оскільки передбачає необхідність усвідомленого виконання завдань, підпорядкування власної діяльності встановленим правилам, уміння контролювати поведінку, зосереджувати увагу, слухати, мислити, запам'ятовувати та узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя [14].

Водночас шестирічний вік у психолого-педагогічній літературі розглядається як кризовий етап розвитку. Вікові кризи є природним явищем у процесі онтогенезу, і за умови нормального їх перебігу вони не становлять загрози для психічного здоров'я чи особистісного розвитку дитини. Проте за несприятливих зовнішніх або внутрішніх чинників ці кризові стани можуть призводити до відхилень у поведінці, ускладнень у розвитку та формування певних особистісних дисгармоній [16].

У віці шести-семи років діти починають усвідомлювати свої особливості, пов’язані з порушеннями розвитку, що може впливати як на їхню поведінку, так і на взаємодію з оточенням [5]. Дитина з такими особливостями стикається з низкою нових викликів, які їй не завжди під силу подолати самостійно. Вона змушена швидко пристосовуватися до змін у навчальному середовищі, нових видів діяльності, соціальних відносин і ролей.

Якщо цей процес адаптації проходить із труднощами, у дитини виникає значне психоемоційне напруження, що може негативно впливати на формування її психічної системи та особистісний розвиток. Це сприяє появі внутрішніх бар’єрів, які перешкоджають створенню механізмів компенсації порушень розвитку та можуть ускладнювати її соціальну інтеграцію [16, с. 19].

Ця проблема набуває ще більшої гостроти у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки вони мають специфічні труднощі у сприйнятті, розумінні та засвоєнні соціальних норм, що значно впливає на їхню здатність до адаптації. Такі діти часто стикаються з низькою самооцінкою, підвищеною тривожністю, емоційною вразливістю, сором’язливістю, труднощами у комунікації, швидкою виснажуваністю та неадекватним сприйняттям власних можливостей.

Окрім того, їхня взаємодія з дорослими та ровесниками може бути ускладненою через нерозуміння соціальних ситуацій, труднощі в регулюванні поведінки та обмеженість стратегій вирішення конфліктів. Усе це призводить до формування як внутрішніх особистісних проблем, так і міжособистісних конфліктів у процесі навчання, що ускладнює їхню адаптацію до освітнього середовища та соціуму загалом.

Порушення інтелекту являють собою суттєві та незворотні порушення пізнавальних функцій, що виникають через органічні ушкодження кори головного мозку. Під терміном «діти з порушеннями інтелекту» мається на увазі стійке зниження когнітивних здібностей, яке є наслідком органічних уражень центральної нервової системи. Це охоплює зміни, що зачіпають всю психіку та особистість дитини, де під впливом органічних ушкоджень

порушуються не лише інтелектуальні функції, а й емоційно-вольова сфера [45].

За результатами досліджень, близько 50-70% випадків інтелектуальних порушень передаються на генетичному рівні. Однією з основних причин серйозних порушень інтелекту є хромосомні аномалії, які часто призводять до значного зниження рівня інтелекту, і в більшості випадків поєднуються з іншими порушеннями розвитку. Ці аномалії можуть стосуватися формування обличчя, черепа, а також виявлятися через проблеми в будові тіла, порушення в роботі органів слуху, зору та інших важливих органів [52, с. 38].

Несприятливі спадкові фактори можуть бути окремими причинами таких порушень, але в більшості випадків їхній вплив посилюється через негативний вплив зовнішнього середовища. Така комбінація генетичних схильностей і несприятливих умов навколишнього середовища часто призводить до розвитку різноманітних хвороб та порушень у дітей з підвищеною схильністю до інтелектуальних порушень.

Зарубіжні дослідники визначають низку факторів, що можуть спричинити інтелектуальні порушення. До них належать вроджені інфекції, дія шкідливих речовин (тератогенів, токсинів), недоношеність, нестача кисню (гіпоксія), травматичні ураження, внутрішньочерепні крововиливи, інфекційні захворювання, пухлинні процеси центральної нервової системи, психосоціальна депривація, а також недостатнє харчування чи гормональні порушення, зокрема набутий гіпотиреоз [56; 57].

Відповідно до рівня вираженості та складності ураження головного мозку в міжнародних медичних класифікаціях (МКХ-10, DSM-IV-TR) виділяють чотири ступені інтелектуальної недостатності. Легкий ступінь (F-70) характеризується коефіцієнтом інтелекту (IQ) у межах 50-69, при цьому дитина може оволодіти елементарними навичками навчання й соціалізації, хоча потребує додаткової підтримки. Помірний ступінь (F-71) відповідає рівню IQ від 35 до 49 і вказує на значні труднощі в засвоєнні навчального матеріалу, потребу в постійному супроводі та спеціальних освітніх умовах.

Важкі форми інтелектуальних порушень охоплюють два рівні. Важкий

ступінь (F-72), при якому IQ коливається від 20 до 34, супроводжується значними порушеннями розвитку, обмеженими можливостями до самостійного життя та потребою в постійному догляді. Найглибший рівень розумової відсталості (F-73) передбачає IQ нижче 20, що обмежує навіть елементарні навички самообслуговування, комунікації та пристосування до навколишнього середовища. Особи з таким рівнем інтелектуального порушення потребують інтенсивного медичного, педагогічного та соціального супроводу впродовж усього життя [22].

Розвиток молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку має низку специфічних особливостей, які впливають на їхнє навчання, соціалізацію та адаптацію в шкільному середовищі. Розглянемо ці особливості.

1. Когнітивний розвиток.

У дітей із порушеннями інтелектуального розвитку когнітивний розвиток характеризується загальним уповільненням розумової діяльності, що проявляється у труднощах сприйняття, обробки та засвоєння нової інформації. Вони мають обмежену здатність до абстрактного мислення, через що їхнє пізнання світу відбувається здебільшого на рівні конкретних образів і ситуативного сприйняття. Процес формування понять у таких дітей відбувається значно повільніше, ніж у їхніх однолітків із нормальним інтелектуальним розвитком. Вони важко встановлюють зв’язки між явищами, не можуть самостійно виокремлювати головне, узагальнювати та робити логічні висновки без додаткової допомоги педагога.

Особливості сприйняття також впливають на навчальний процес: діти повільно обробляють отриману інформацію, часто не можуть диференціювати схожі за формою чи звучанням об’єкти (наприклад, плутають літери або цифри, що мають подібний вигляд). Крім того, їхнє сприйняття часто фрагментарне – вони можуть помічати окремі деталі, але їм важко скласти цілісне уявлення про предмет або явище. Також у таких школярів спостерігається недостатній рівень розвитку просторового та часового сприйняття, що ускладнює орієнтацію в новому середовищі та виконання навчальних завдань, пов’язаних із розумінням

послідовності подій [Чеботарьова].

Мисленнєва діяльність цих дітей відзначається конкретно-ситуативним характером. Вони краще розуміють інформацію, подану у вигляді практичних дій, наочних прикладів або ілюстрацій. Проте їм складно аналізувати абстрактні поняття, планувати свої дії та передбачати їхні наслідки [35]. Навчання таких дітей вимагає багаторазового повторення матеріалу, використання спеціальних прийомів активізації мислення (наочні опори, схеми, алгоритми) та створення сприятливого середовища, що сприяє розвитку їхніх когнітивних здібностей.

2. Пам’ять і увага.

Розвиток пам’яті у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку має свої особливості: вони краще запам’ятовують конкретні образи, аніж абстрактні поняття, і значно легше засвоюють інформацію, що подається у вигляді візуальних або практичних дій. Однак їхня пам’ять відзначається малою міцністю – засвоєні знання швидко забуваються, особливо якщо вони не закріплюються систематичним повторенням. Також характерною рисою є механічне запам’ятовування без усвідомлення змісту, що ускладнює перенесення знань у нові ситуації. Відтворення матеріалу відбувається із значними труднощами, особливо якщо інформація була засвоєна не у зв’язку з конкретними життєвими обставинами або не підкріплена наочними опорами [35].

Щодо уваги, то у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку вона є нестійкою, зниженою за обсягом і повільною в переключенні з одного виду діяльності на інший. Вони швидко втомлюються, їм складно зосередитися на навчальних завданнях протягом тривалого часу, що призводить до частих помилок та необхідності повторного пояснення матеріалу. Важливим є використання спеціальних педагогічних методів для підтримки уваги, зокрема чергування різних видів діяльності, використання наочності, ігрових методів та мотиваційних прийомів. Також ефективним є поділ завдань на короткі етапи, що дозволяє поступово формувати навички концентрації та підвищувати

продуктивність розумової діяльності..

3. Емоційно-вольова сфера.

Діти з інтелектуальними порушеннями часто демонструють підвищену емоційну чутливість, що проявляється у вразливості, невпевненості в собі, тривожності або, навпаки, у надмірній збудливості, імпульсивності. Нестійкість емоційних реакцій призводить до частих змін настрою, коли радість швидко змінюється розчаруванням або навіть агресією через незначні труднощі. Такі діти можуть мати знижену здатність до саморегуляції емоцій, що ускладнює їхню адаптацію до соціального середовища, особливо у школі.

Через труднощі в розумінні та вираженні власних почуттів молодші школярі з інтелектуальними порушеннями можуть мати проблеми у спілкуванні з однолітками та дорослими. Вони часто погано розпізнають емоційні стани інших людей, що ускладнює соціальну взаємодію та може стати причиною конфліктів. Деякі діти виявляють надмірну залежність від дорослих, проявляючи страх самостійних рішень, тоді як інші можуть бути впертими, наполягати на своєму навіть у ситуаціях, коли це не відповідає реальним можливостям. Формування емоційної стійкості потребує спеціальної роботи, зокрема використання методів арт-терапії, емоційних ігор, обговорення почуттів та ситуацій, що допомагає дітям краще розуміти власні емоції та реагувати на них адекватно [22].

Вольова сфера також має певні особливості: діти з порушеннями інтелектуального розвитку часто демонструють низьку самостійність, труднощі в постановці цілей та їх досягненні. Вони швидко втрачають мотивацію при виникненні труднощів, легко відволікаються і можуть уникати виконання складних завдань. Їм складно планувати свою діяльність, доводити справу до кінця, проявляти ініціативу. Тому важливими напрямами корекційної роботи є розвиток навичок самоконтролю, підвищення самооцінки та поступове привчання до виконання завдань із поступовим ускладненням. Для цього ефективно використовувати систему заохочень, створення ситуацій успіху, а також підтримку з боку дорослих у вигляді чітких інструкцій та позитивного

підкріплення кожного досягнення.

4. Мовленнєвий розвиток.

Особливості мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями інтелектуального розвитку пов’язані з недостатньою сформованістю когнітивних процесів, обмеженим словниковим запасом, труднощами у розумінні та використанні мовлення. У таких дітей спостерігаються порушення фонематичного слуху, що ускладнює сприйняття та відтворення звуків рідної мови. Це призводить до спотвореного вимовляння слів, труднощів у розрізненні схожих за звучанням звуків, що ускладнює процес комунікації. Крім того, можуть бути виражені дефекти артикуляції, які ще більше ускладнюють мовленнєве спілкування.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають уповільнене засвоєння нових слів, через що їхній словниковий запас значно обмежений. Вони частіше використовують прості, стереотипні фрази, їм складно будувати розгорнуті висловлювання та висловлювати свої думки послідовно. Особливо це стосується абстрактних понять, узагальнень, аналізу ситуацій, що вимагають вищого рівня мовленнєвого розвитку. Також вони можуть неправильно вживати слова за змістом, що ускладнює їхню комунікацію з оточуючими [3].

Розвиток зв’язного мовлення також є проблемною сферою для таких дітей. Вони часто не можуть логічно побудувати речення, пропускають або неправильно узгоджують слова, мають труднощі у переказі текстів або поясненні подій, що з ними сталися. Це призводить до труднощів у навчанні, оскільки мовлення є важливим засобом пізнання та освоєння навчального матеріалу. Крім того, проблеми з мовленням ускладнюють соціальну взаємодію, адже дитина може відчувати труднощі у спілкуванні з однолітками, що спричиняє замкнутість, невпевненість у собі, а іноді навіть агресивні реакції через неможливість висловити свої думки [24].

Для покращення мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями інтелектуального розвитку важливо використовувати спеціальні корекційні методи: логопедичні вправи, артикуляційну гімнастику, мовленнєві ігри,

роботу з ілюстраціями, моделювання ситуацій спілкування. Велике значення має розвиток невербальних засобів комунікації – міміки, жестів, інтонації, які допомагають компенсувати мовленнєві труднощі. Систематична робота з формування мовлення сприяє не лише покращенню комунікативних навичок, а й загальному інтелектуальному та соціальному розвитку дітей.

5. Соціальна адаптація.

Для молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку процес соціальної адаптації може бути значно ускладнений через обмежену здатність до абстрактного мислення, труднощі у взаємодії з іншими дітьми та дорослими, а також низький рівень самоконтролю і саморегуляції. Вони часто відчувають труднощі в освоєнні соціальних норм і правил, що призводить до порушень у міжособистісних стосунках, конфліктів у колективі та соціальної ізоляції.

Однією з основних проблем, що виникають у процесі соціальної адаптації таких учнів, є недостатня здатність до сприйняття і розуміння соціальних сигналів та емоцій інших людей. Вони часто не можуть правильно інтерпретувати міміку, жести, інтонацію, що ускладнює їхнє спілкування і взаємодію з однолітками. У результаті такі діти можуть бути більш схильні до агресії, замкнутості, або ж намагатися уникати соціальних контактів, що лише посилює їхню соціальну ізоляцію.

Також, важливим аспектом соціальної адаптації є розвиток у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку навичок самопомочі та самостійності в повсякденному житті. Діти з такими порушеннями часто потребують додаткової підтримки в організації особистої гігієни, харчування, одягання та інших побутових навичок. Відсутність таких навичок може стати бар’єром для нормальної інтеграції в соціум, адже від них вимагається виконання тих самих обов’язків, що й від інших дітей, а їхня нездатність це зробити призводить до почуття неповноцінності.

Процес соціальної адаптації також включає здатність дитини до розуміння і виконання соціальних ролей. Це може включати ролі учня,

товариша, члена сім’ї, громадянина тощо. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку можуть мати труднощі в розумінні своїх обов’язків у цих ролях, що призводить до нездатності дотримуватися певних соціальних норм та правил поведінки. Вони можуть мати проблеми з дотриманням дисципліни в школі, недостатньо чітко розуміти очікування від них у соціальних взаємодіях і можуть не завжди відповідно реагувати на ситуації [53].

Соціальна адаптація молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку є довготривалим процесом, що вимагає часу, підтримки з боку оточення і комплексного підходу до роботи з дитиною.

Усі розглянуті особливості вимагають застосування спеціальних методів навчання та корекційної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальних процесів, мовлення, формування соціальних навичок та створення сприятливого освітнього середовища, яке сприяє успішній адаптації дітей до навчання та соціального життя.

У дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями часто спостерігається глибока емоційна прив’язаність до матері, незалежно від її способу життя чи ставлення до дитини. Якщо мати має асоціальну поведінку, дитина може несвідомо переймати її негативні риси, що підвищує ризик формування небажаних моделей поведінки. Навпаки, у випадках, коли мати демонструє позитивні якості та конструктивні зразки поведінки, дитина, як правило, намагається їх наслідувати, що сприяє розвитку соціально прийнятних рис особистості.

Наукові дослідження свідчать про знижену впевненість у собі серед дітей із порушеннями інтелекту. Через невпевненість у власних силах вони часто уникають висловлювання власної думки щодо неправильних вчинків друзів. У таких ситуаціях вони або дистанціюються, або пристосовуються до поведінки свого оточення. Таким чином, їхній розвиток значною мірою залежить не лише від материнського впливу, а й від взаємодії з однолітками та іншими значущими особами, які можуть формувати їхні соціальні установки та

поведінкові стратегії [34].

Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями мають обмежене уявлення про навколишній світ, а їхні інтереси, потреби та мотиви зазвичай залишаються на примітивному рівні. Вони характеризуються низькою активністю у всіх видах діяльності, що значно ускладнює встановлення гармонійних взаємин як з однолітками, так і з дорослими. Особливості їхньої психічної діяльності мають стійкий характер, оскільки формуються під впливом органічних уражень, що можуть виникати на різних етапах розвитку: у період внутрішньоутробного розвитку, під час пологів або після народження, а також бути зумовленими генетичними факторами [36].

Отже, особливості розвитку молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку проявляються у когнітивній сфері, емоційно-вольовій нестабільності та труднощах соціальної адаптації. Вони мають уповільнене сприйняття й обробку інформації, обмежену здатність до узагальнення та низький рівень саморегуляції. Емоційна чутливість і нестійкість можуть ускладнювати їхню взаємодію з однолітками та дорослими, а недостатній рівень комунікативних навичок впливає на соціальну інтеграцію. Тому ефективне навчання та адаптація цих дітей потребують спеціально організованого педагогічного супроводу, підтримки з боку вчителів, батьків та психологів, що сприятиме їхньому успішному розвитку та соціалізації.

1.3. Специфіка адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти

Аналіз літературних джерел свідчить, що проблема адаптації учнів з особливими потребами до умов шкільного навчання вимагає системного підходу до її розв’язання. Значною мірою це зумовлено тим, що вона займає істотне місце в змісті навчально-виховної роботи і певною мірою пояснюється тим, що адаптаційний процес торкається всіх рівнів організму: від

молекулярної до психічної регуляції діяльності.

Перед тим, як розкрити специфіку адаптації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти з'ясуємо, що ж таке інклюзивна освіта та інклюзивне середовище.

Інклюзивна освіта – це система освіти, яка забезпечує рівні можливості для всіх дітей, незалежно від їх фізичних, розумових чи соціальних особливостей, для отримання якісної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. Основною метою інклюзивної освіти є створення умов для максимально повної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальний навчальний процес. Вона орієнтована на те, щоб кожна дитина могла розвиватися у своєму темпі, отримуючи необхідну підтримку для досягнення максимально можливих результатів у навчанні.

Інклюзивна освіта передбачає використання адаптованих методик навчання, спеціальних педагогічних підходів, а також надання психологічної та соціальної підтримки для учнів з особливими потребами. Важливою її рисою є забезпечення взаємодії учнів з різними здібностями, створення сприятливого середовища для їх взаємоповаги та співпраці. Таким чином, інклюзивне навчання дозволяє дітям з інтелектуальними порушеннями не тільки отримати знання, а й розвивати соціальні навички, покращувати самооцінку та вчитися взаємодіяти з іншими людьми в умовах різноманітності.

Інклюзивна освіта ґрунтується на міжнародних та національних нормативно-правових актах, які гарантують рівний доступ до якісного навчання для всіх дітей, зокрема й для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Важливими міжнародними документами у цій сфері є Декларація прав дитини (1959), Конвенція про права дитини (1989), Дакарська декларація з питань освіти для всіх (2000) та Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006), яка наголошує на праві дітей з особливими освітніми потребами навчатися разом із своїми однолітками [17]. В Україні правові засади інклюзивної освіти закріплені в Законах «Про освіту» [27], «Про повну загальну середню освіту» [29], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [30] та «Про охорону

дитинства» [28]. Важливими є також державні нормативні документи, такі як Постанова Кабінету Міністрів України № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» [26] та Концепція розвитку інклюзивної освіти [25].

Організація інклюзивного навчання базується на ключових принципах, які сприяють успішній соціалізації та академічному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Основними принципами є доступність освіти для всіх дітей, безбар'єрність навчального середовища, врахування індивідуальних освітніх потреб, партнерська взаємодія між учителями, батьками, асистентами вчителя та іншими фахівцями (логопедами, психологами, корекційними педагогами). Важливим є принцип гнучкості навчальних програм, що передбачає адаптацію змісту та методів викладання відповідно до можливостей дитини. Також значну роль відіграють принципи толерантності та недискримінації, які забезпечують комфортне психологічне середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Інклюзивне середовище створюється з урахуванням потреб усіх учнів, незалежно від їх фізичних, інтелектуальних чи соціальних особливостей. Воно передбачає рівні можливості для навчання та розвитку, де діти з особливими освітніми потребами інтегровані в загальний навчальний процес разом з іншими учнями. Це середовище ґрунтується на принципах рівності, доступності, толерантності, підтримки і взаємоповаги, де кожна дитина відчуває себе важливою частиною спільноти, а її потреби та можливості враховуються в процесі навчання.

Інклюзивне середовище повинно забезпечувати фізичну, соціальну та емоційну доступність для всіх учнів. Фізична доступність полягає в тому, щоб навчальний простір був адаптований до потреб дітей з обмеженими можливостями (наприклад, наявність пандусів, спеціальних меблів, технічних засобів для навчання). Соціальна доступність забезпечується через інтеграцію учнів з різними потребами в одну групу, що сприяє їхньому взаємодії та розвитку в умовах співпраці. Емоційна доступність означає, що кожна дитина,

незважаючи на свої особливості, повинна мати можливість відчувати підтримку та розуміння з боку педагогів, однолітків і батьків [10].

Успішне функціонування інклюзивного середовища вимагає комплексної роботи всіх учасників освітнього процесу – від педагогів до соціальних працівників та психологів. Важливою складовою є гнучкість педагогічних методів та підходів, адаптованих до індивідуальних особливостей кожного учня. Це дозволяє створити атмосферу, в якій діти з особливими потребами можуть не лише адаптуватися до навчального процесу, а й максимально розкрити свій потенціал. Інклюзивне середовище є основою для розвитку важливих соціальних навичок, таких як співпраця, взаємопідтримка та розуміння різноманіття, що є критично важливим для подальшого життя кожної дитини.

Навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в загальноосвітніх школах або спеціальних закладах має свою специфіку та визначається їхніми пізнавальними, емоційно-вольовими та соціальними особливостями. Освітній процес має бути адаптований до їхніх індивідуальних можливостей і потреб, з використанням спеціальних методик та корекційно-розвивального підходу.

Розглянемо відмінності між навчанням у загальноосвітніх школах та спеціальних закладах (табл. 1.1).

Навчання у загальноосвітніх школах (інклюзивне навчання).

Включення дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в загальноосвітні навчальні заклади здійснюється через систему інклюзивної освіти. Основні особливості такого навчання:

1. Адаптація навчальних програм – зміст освіти спрощується, підбираються альтернативні форми подання інформації, більше уваги приділяється практичним навичкам.

2. Індивідуальна підтримка – кожна дитина отримує допомогу асистента вчителя, логопеда, дефектолога, психолога.

3. Розвиток соціальних навичок – діти з особливими освітніми потребами взаємодіють з однолітками, що сприяє їхній соціалізації та адаптації.

4. Диференційований підхід – застосування індивідуальних темпів навчання, завдань різного рівня складності, використання ігрових та інтерактивних методик.

5. Формування толерантного середовища – важлива роль приділяється вихованню толерантного ставлення з боку педагогів, учнів, батьків.

Таблиця 1.1

Порівняння підходів до навчання у загальноосвітніх школах та спеціальних закладах

Параметр	Загальноосвітня школа	Спеціальний заклад
Навчальна програма	Адаптована, але спирається на загальноосвітні стандарти	Спрощена, з орієнтацією на практичні навички
Кількість учнів у класі	20-30 (з асистентом учителя)	4-10
Педагогічна підтримка	Асистент вчителя, логопед, дефектолог (за потреби)	Постійна участь спеціалістів
Соціалізація	Активна взаємодія з однолітками без порушень розвитку	Взаємодія в середовищі дітей з подібними порушеннями
Корекційна робота	Лімітується ресурсами школи	Постійна, комплексна

Попри переваги інклюзивного навчання, існують і труднощі: недостатня підготовка вчителів до роботи з такими дітьми, нестача ресурсів для адаптації навчального процесу, складнощі в комунікації та поведінці учнів з інтелектуальними порушеннями [18].

Навчання у спеціальних закладах.

Діти з вираженими інтелектуальними порушеннями часто навчаються в спеціальних школах або класах, де освітній процес максимально пристосований до їхніх потреб. Основні характеристики такого навчання:

1. Спеціальні навчальні програми – у таких закладах використовується

скоригований зміст освіти, зосереджений на засвоєнні базових знань і навичок, необхідних для повсякденного життя.

2. Корекційно-розвивальний підхід – особлива увага приділяється розвитку когнітивних здібностей, соціальних навичок, мовлення, емоційної стабільності.

3. Менші класи – у таких закладах навчання проводиться в малих групах (4-10 осіб), що дозволяє приділяти більше уваги кожній дитині.

4. Залучення спеціалістів – у навчальному процесі беруть участь не лише педагоги, а й логопеди, дефектологи, реабілітологи, психологи, соціальні педагоги.

5. Організація навчання через практичну діяльність – велика увага приділяється розвитку самообслуговування, трудової підготовки, сенсорного розвитку, моторики [31].

Спеціальні навчальні заклади створюють умови для більш комфортного та ефективного розвитку дітей, однак обмежена взаємодія з однолітками без порушень інтелектуального розвитку може ускладнювати їхню соціалізацію в майбутньому.

Отже, вибір навчального закладу залежить від рівня інтелектуальних порушень дитини, її індивідуальних можливостей та потреб. Ідеальним варіантом є поєднання інклюзивної освіти та спеціалізованої підтримки, яка дозволяє дитині максимально адаптуватися до соціального життя та отримати необхідні знання й навички.

Адаптація молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти є багатогранним і складним процесом, що вимагає глибокого розуміння індивідуальних потреб кожної дитини. Ці учні можуть мати різні рівні розвитку, від легких порушень інтелекту до більш виражених, що потребує різних підходів у навчанні. Одним з основних аспектів цього процесу є необхідність врахування специфічних особливостей кожного учня: його здатності до засвоєння матеріалу, швидкості виконання завдань та емоційного стану. Створення індивідуальних програм розвитку, а також

застосування адаптованих методів і технік навчання, є важливими складовими успішної адаптації [7].

Школярі молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями часто мають обмежену здатність до швидкого засвоєння інформації та виконання завдань. Вони можуть мати труднощі з орієнтацією в новому середовищі, сприйняттям інструкцій, а також адаптацією до темпу навчання, що існує в класі. Крім того, їм часто складно спілкуватися з однолітками через відмінності у розвитку соціальних навичок. Внаслідок цього учні з інтелектуальними порушеннями можуть відчувати ізоляцію або соціальне відчуження, що негативно впливає на їхню емоційну стабільність і мотивацію до навчання. Важливою є робота з психологами, соціальними педагогами та вчителями, яка спрямована на розвиток соціальних навичок і підтримку емоційного стану учнів.

Процес адаптації потребує комплексного підходу, який передбачає тісну співпрацю між педагогами, батьками та соціальними працівниками. Вчителі та соціальні педагоги повинні працювати з молодшими школярами індивідуально, допомагаючи їм подолати труднощі в навчанні та соціалізації. Підтримка з боку родини також є важливою, оскільки батьки можуть допомогти своїм дітям адаптуватися до нового середовища, надаючи емоційну підтримку вдома. Окрім того, створення спеціальних умов для навчання, таких як розподіл завдань на етапи, використання додаткових матеріалів і збільшення часу на виконання завдань, є важливими інструментами, що дозволяють учням з інтелектуальними порушеннями успішно інтегруватися в інклюзивне навчальне середовище [53].

Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями, які перебувають в інклюзивному навчальному середовищі, стикаються з кількома суттєвими проблемами, що значно ускладнюють їх адаптацію. Оскільки їх пізнавальні можливості обмежені, вони можуть відчувати труднощі в сприйнятті та засвоєнні навчального матеріалу. Зокрема, це проявляється у невмінні орієнтуватися в новому середовищі, утрудненнях при виконанні завдань на рівні з іншими учнями, а також у труднощах при розумінні інструкцій, що

даються вчителями. Інколи ці учні не здатні самостійно зрозуміти вимоги завдання, що викликає у них тривогу і розгубленість [45].

Щоб допомогти таким учням, необхідно застосовувати спеціалізовані педагогічні методики, які дозволяють індивідуалізувати навчальний процес. Однією з важливих складових є проведення індивідуальних занять, які дають можливість вчителю приділяти увагу кожному учню окремо, адаптуючи навчальний матеріал до його темпу та рівня сприйняття. Такий підхід дозволяє не тільки полегшити засвоєння матеріалу, але й створити підтримуюче середовище, де учні не відчувають себе відсталими або менш здібними, порівняно з іншими.

Додатково, візуальні і вербальні підказки є важливими інструментами для покращення сприйняття інформації. Використання картинок, схем, малюнків або інших візуальних матеріалів дозволяє учням з інтелектуальними порушеннями легше уявляти абстрактні поняття, що особливо важливо при вивченні складних тем, таких як математика або природознавство. Вербальні підказки, що супроводжують ці матеріали, забезпечують додаткову підтримку для учнів, які можуть не завжди повністю сприймати усну інформацію без додаткових пояснень.

Окрім цього, розподіл завдань на етапи є важливим методом, що дозволяє зменшити навантаження на учня і полегшити процес виконання завдань. Це дає можливість учню сфокусуватися на виконанні одного завдання в конкретний момент, не перевантажуючи його великою кількістю інструкцій і інформації. Крок за кроком учень вчиться справлятися з поставленими задачами, що підвищує його впевненість у своїх силах та стимулює бажання продовжувати навчання [17].

І, нарешті, збільшення часу на виконання завдань є важливим елементом адаптації для учнів з інтелектуальними порушеннями. Ці діти можуть потребувати більше часу для обробки інформації і виконання завдань порівняно з іншими учнями. Збільшення часу дозволяє зняти стрес і тривогу, які можуть виникати через необхідність швидко завершити завдання. Таким чином,

створення індивідуальних умов для виконання завдань є ключовим елементом у процесі адаптації та забезпечення рівних умов для навчання учнів з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному середовищі..

Адаптація молодших школярів з інтелектуальними порушеннями потребує особливої уваги до соціального розвитку, оскільки ці діти часто мають труднощі в розумінні соціальних норм і взаємодії з однолітками. Вони можуть стикатися з бар'єрами при встановленні контактів, що ускладнює їхню інтеграцію в шкільний колектив. Психологічна підтримка та допомога в розвитку соціальних навичок стають важливими елементами в процесі адаптації, і саме в цьому аспекті велика роль відводиться соціальному педагогу.

Соціальний педагог організовує різноманітні форми підтримки, спрямовані на розвиток соціальних навичок і покращення комунікації між школярами. Це можуть бути групові заняття, тренінги, інтеграційні проекти, а також інші активності, які сприяють взаємодії дітей з різними можливостями. Завдяки такому підходу, учні з інтелектуальними порушеннями отримують шанс не тільки навчитися взаємодіяти з іншими, але й розвивати емоційну та соціальну компетентність, що є важливою складовою частиною їхнього загального розвитку [44].

Крім того, ефективна адаптація вимагає належної співпраці між педагогами, батьками та іншими фахівцями. Це дозволяє створити єдиний підхід до навчання та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями, що забезпечує підтримку в усіх аспектах – від емоційного до соціального і навчального розвитку. Така командна робота дозволяє своєчасно виявляти труднощі і знаходити індивідуальні стратегії для їх подолання, що значно покращує процес адаптації дітей до інклюзивного середовища..

Як бачимо, адаптація учнів з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному середовищі вимагає комплексного підходу, спрямованого на зниження стресу та тривоги у дітей, розвиток їхніх навчальних і соціальних навичок, а також створення комфортного і підтримуючого середовища, яке допоможе кожному учню максимально реалізувати свій потенціал.

Отже, специфіка адаптації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти полягає в необхідності врахування індивідуальних особливостей кожної дитини та створенні сприятливого навчального і соціального середовища. Ці учні стикаються з труднощами в засвоєнні матеріалу, соціальній взаємодії з однолітками та адаптації до шкільного колективу. Для успішної адаптації важлива комплексна підтримка з боку педагогів, соціальних працівників та батьків, яка включає спеціальні педагогічні методики, розвиток соціальних навичок, емоційну підтримку та створення інклюзивної атмосфери, що сприяє інтеграції та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Особливості соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти

Соціально-педагогічна підтримка молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є головним аспектом їхньої адаптації в інклюзивному середовищі, оскільки ці учні мають специфічні потреби, які вимагають індивідуального підходу та різноманітних форм допомоги.

Соціально-педагогічна підтримка є комплексом заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для навчання, розвитку та соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, зокрема тих, хто має інтелектуальні порушення. Вона поєднує в собі педагогічні, психологічні та соціальні аспекти, що допомагають учням адаптуватися до навчального середовища, розвивати необхідні навички та долати труднощі, пов’язані з навчанням і комунікацією [23].

Важливість соціально-педагогічної підтримки в інклюзивній освіті полягає у забезпеченні рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхніх особливостей. Вона сприяє гармонійному розвитку особистості, допомагає дітям почуватися комфортно в класному колективі, встановлювати соціальні контакти та брати активну участь у спільній діяльності. Підтримка також включає роботу з батьками та педагогами, щоб забезпечити всебічний підхід до навчання та виховання дітей з особливими потребами.

Одним із ключових аспектів соціально-педагогічної підтримки є розробка індивідуальних стратегій допомоги кожному учню. Це може включати

адаптацію навчальних матеріалів, використання візуальних і практичних методик, застосування спеціальних технологій навчання. Важливим є також навчання дітей соціальним навичкам, які допомагають їм ефективно взаємодіяти з оточенням та справлятися з емоційними труднощами.

Соціально-педагогічна підтримка є не лише засобом полегшення навчального процесу для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, а й потужним інструментом їхньої соціалізації. Завдяки спеціально організованій роботі соціального педагога учні отримують можливість інтегруватися в суспільство, знаходити друзів, формувати позитивний образ себе та розвивати впевненість у власних силах [43].

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка в інклюзивній освіті є невід'ємною частиною ефективного навчального процесу для молодших школярів з особливими освітніми потребами. Вона дозволяє забезпечити їм не лише якісне навчання, а й комфортне середовище для всебічного розвитку, сприяючи їхній соціальній адаптації та успішній інтеграції в суспільство.

Соціально-педагогічна підтримка молодших школярів з інтелектуальними порушеннями охоплює кілька ключових напрямів, які спрямовані на адаптацію дітей до навчального середовища, розвиток їхніх соціальних навичок та створення сприятливих умов для навчання.

1. Психолого-педагогічний супровід молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Цей напрям передбачає комплексну систему підтримки, спрямовану на адаптацію дітей до навчального середовища та їхній всебічний розвиток. Він включає діагностику особливостей дитини, визначення її індивідуальних потреб і розробку стратегії навчання. Важливим аспектом є створення індивідуальних освітніх програм, які враховують когнітивні можливості, темпи засвоєння матеріалу та особливості психоемоційного стану учня. Для ефективної реалізації цього напряму соціальний педагог співпрацює з учителями, психологами, логопедами та батьками.

Одним із ключових завдань супроводу є формування позитивного

ставлення дитини до навчання. Для цього використовуються спеціальні педагогічні методики, такі як адаптовані завдання, візуальні підказки, дидактичні ігри та мультимедійні ресурси [50]. Крім того, важливим є емоційна підтримка учня, яка допомагає подолати страх перед труднощами, підвищити впевненість у власних силах та розвинути навички саморегуляції. Використання позитивного підкріплення та індивідуального підходу сприяє кращій мотивації до навчання та зменшенню стресу.

Ще одним важливим аспектом психолого-педагогічного супроводу є соціальна інтеграція дитини в колектив. Учнів навчають комунікативним навичкам, правилам взаємодії з однолітками та дорослими. Проводяться тренінги з розвитку емоційного інтелекту, ситуаційні ігри та групові заняття, які сприяють соціалізації. Крім того, соціальний педагог допомагає вчителям та іншим учасникам освітнього процесу зрозуміти потреби таких дітей та створити доброзичливу атмосферу, що сприяє їхній гармонійній адаптації до інклюзивного середовища.

2. Розвиток комунікативних навичок і соціалізація.

Труднощі у спілкуванні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями можуть стати значним бар’єром для їхньої адаптації до шкільного середовища. Діти з такими особливостями часто мають обмежений словниковий запас, труднощі в розумінні невербальних сигналів та соціальних норм, що ускладнює їхню взаємодію з однолітками і дорослими. Завдання соціального педагога – допомогти їм опанувати базові комунікативні стратегії та сприяти їхньому активному залученню до спільної діяльності.

Ефективними методами розвитку комунікативних навичок є рольові ігри, моделювання ситуацій спілкування, інтерактивні вправи, які допомагають дітям навчитися висловлювати свої думки, підтримувати діалог, звертатися за допомогою та відповідати на питання. Важливо також навчати дітей розпізнавати емоції інших та правильно реагувати на різні комунікативні сигнали. Для цього можна використовувати спеціальні картки з емоціями, вправи на виразне мовлення та аналіз різних соціальних ситуацій.

Соціалізація учнів з інтелектуальними порушеннями передбачає їхню інтеграцію в колектив та активну участь у спільних заходах. Це можуть бути командні ігри, колективні творчі проєкти, групові заняття, які сприяють формуванню позитивного досвіду спілкування та розвитку соціальних зв’язків. Соціальний педагог також має забезпечувати співпрацю з класним керівником та іншими педагогами, щоб створити в класі толерантну атмосферу та сприяти дружнім відносинам між учнями.

3. Підтримка емоційного благополуччя.

Школярі з інтелектуальними порушеннями часто відчувають підвищений рівень тривожності, невпевненість у власних силах, страх перед невдачами та труднощі у вираженні своїх емоцій. Це може призводити до замкненості, агресивної поведінки або, навпаки, надмірної пасивності. Тому важливим завданням соціального педагога є створення сприятливого емоційного середовища, у якому дитина відчуватиме підтримку, безпеку та розуміння.

Одним із методів забезпечення емоційного благополуччя є розвиток у дітей навичок емоційної саморегуляції. Це включає навчання способам зниження стресу, таким як глибоке дихання, релаксаційні вправи, візуалізація позитивних образів та фізична активність. Крім того, важливо навчати дітей розпізнавати власні емоції та правильно висловлювати їх, що можна реалізувати через казкотерапію, арт-терапію, ігрові методики та обговорення різних емоційних ситуацій.

Соціальний педагог відіграє важливу роль у формуванні позитивної самооцінки учнів. Це можна зробити шляхом систематичного використання методів позитивного підкріплення, коли дитина отримує схвалення за свої навіть невеликі досягнення. Формування впевненості у власних силах сприяє більш активній участі учня в навчальному процесі та соціальній взаємодії з однолітками [32].

Ще одним важливим аспектом є створення доброзичливої атмосфери в класному колективі, де кожен учень почувається прийнятим і важливим. Для цього соціальний педагог може проводити інтеграційні заняття, тренінги на

розвиток емпатії, а також формувати толерантне ставлення однолітків до дітей з особливими освітніми потребами. Важливим є також залучення батьків до процесу підтримки емоційного благополуччя дитини, оскільки родинне середовище значною мірою впливає на психологічний комфорт учня.

Таким чином, підтримка емоційного благополуччя молодших школярів з інтелектуальними порушеннями сприяє їхньому комфортному перебуванню в інклюзивному середовищі, знижує рівень тривожності та страху, підвищує самооцінку та мотивує до активної взаємодії. Комплексний підхід, що поєднує психологічну підтримку, навчання саморегуляції та створення позитивної атмосфери, допомагає таким дітям відчувати себе впевненіше та успішніше інтегруватися в навчальний процес..

4. Взаємодія з родиною та педагогами.

Ефективна підтримка молодших школярів з інтелектуальними порушеннями неможлива без тісної співпраці соціального педагога з родиною дитини та педагогічним колективом. Родина відіграє ключову роль у процесі адаптації дитини, адже саме батьки створюють базові умови для її емоційного комфорту та розвитку. Водночас, педагоги та соціальні працівники є тими спеціалістами, які допомагають реалізувати інклюзивне навчання, пристосовуючи освітній процес до потреб дитини [13].

Одним із основних завдань соціального педагога є налагодження ефективної взаємодії між родиною та школою. Для цього він може організовувати зустрічі, консультації та тренінги для батьків, щоб пояснити їм особливості розвитку та навчання їхньої дитини, надати рекомендації щодо підтримки в домашніх умовах, а також допомогти у подоланні страхів і невпевненості щодо інклюзивного навчання. Важливо, щоб батьки були активними учасниками освітнього процесу, розуміли сильні та слабкі сторони своєї дитини й підтримували її соціальну інтеграцію.

Не менш важливою є співпраця з педагогами, які працюють у класі з інклюзивним навчанням. Соціальний педагог допомагає їм розробляти адаптовані навчальні програми, підбирати ефективні методи викладання та

враховувати індивідуальні потреби кожного учня. Особливу увагу слід приділяти підвищенню кваліфікації вчителів щодо роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями, що можна реалізувати через семінари, тренінги та методичні зустрічі. Також соціальний педагог може бути посередником у вирішенні конфліктних ситуацій між учнями, педагогами та батьками, допомагаючи знайти компромісні рішення.

Окрім цього, важливо створювати команду спеціалістів, які будуть спільно працювати над адаптацією дитини. Це можуть бути психологи, логопеди, дефектологи, асистенти вчителя, які спільно з соціальним педагогом розробляють стратегії підтримки дитини. Такий комплексний підхід дозволяє врахувати всі аспекти розвитку учня та забезпечити йому максимально комфортне навчання [7].

Отже, взаємодія з родиною та педагогами є важливим напрямом соціально-педагогічної підтримки в інклюзивному навчанні. Тісна співпраця між усіма учасниками освітнього процесу допомагає створити сприятливі умови для навчання та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, забезпечуючи їхню гармонійну адаптацію та успішний.

5. Формування адаптивної поведінки.

Цей напрям передбачає навчання дітей навичкам самостійності, самообслуговування, орієнтації в просторі та використання альтернативних способів отримання інформації.

Одним із ключових аспектів формування адаптивної поведінки є навчання дітей соціально прийнятним моделям поведінки. Це може відбуватися через моделювання різних ситуацій, ігрові методи, використання карток із соціальними сценаріями, рольові ігри, які допомагають дітям зрозуміти, як діяти в певних життєвих обставинах. Наприклад, можна розігрувати ситуації «Як попросити про допомогу?», «Як поводитися під час конфлікту?» або «Що робити, якщо не розумієш завдання?». Такі методи допомагають учням краще орієнтуватися у шкільному та соціальному середовищі.

Важливим завданням є розвиток емоційної регуляції та самоконтролю.

Для цього соціальний педагог може використовувати методи саморегуляції, такі як техніки релаксації, дихальні вправи, вправи на усвідомлення власних емоцій та їхнього вираження в соціально прийнятний спосіб. Особливо корисними є техніки візуалізації («уяви спокійне місце»), розфарбовування антистрес-малюнків, вправи на переключення уваги, що допомагають дітям справлятися зі стресовими ситуаціями у школі.

Формування адаптивної поведінки також включає розвиток самостійності та відповідальності. Для цього важливо навчати дітей плануванню власного часу, виконанню побутових і навчальних завдань без сторонньої допомоги. Соціальний педагог може сприяти цьому, використовуючи спеціальні графіки, нагадування, планери, що допоможуть учням навчитися організовувати свою діяльність. Наприклад, створення «картки дня», де зазначені основні завдання, допомагає дітям краще орієнтуватися в розкладі та відчувати себе впевненіше.

Окрему увагу слід приділити навчанню безпечної поведінки в школі та поза її межами. Це включає правила безпеки на дорозі, поведінку в конфліктних ситуаціях, вміння звертатися по допомогу до дорослих. Соціальний педагог може організовувати спеціальні заняття, під час яких діти будуть вчитися розпізнавати потенційно небезпечні ситуації та правильно на них реагувати [31].

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка молодших школярів з інтелектуальними порушеннями охоплює комплексну систему заходів, спрямованих на їхню інтеграцію в навчальне середовище, соціалізацію та психологічний комфорт. Вона сприяє не лише академічному успіху, а й гармонійному розвитку особистості учня.

Ефективність соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями визначається комплексом чинників, які впливають на процес їхньої адаптації, навчання та соціалізації. Умовно їх можна поділити на кілька груп: індивідуальні особливості дитини, особливості освітнього середовища, рівень підготовки педагогів, взаємодія з родиною та соціальна підтримка.

1. До індивідуальних чинників належать рівень інтелектуального розвитку дитини, її когнітивні можливості, емоційно-вольова сфера, а також наявність супутніх порушень (мовленнєвих, поведінкових, сенсорних). Важливу роль відіграє мотивація до навчання, рівень самостійності та адаптивні здібності школяра.

2. Особливості освітнього середовища включають доступність навчальних матеріалів, використання адаптованих методик, рівень толерантності однокласників і педагогів, а також наявність спеціального супроводу (асистент учителя, соціальний педагог, психолог). Безпечне і дружнє середовище сприяє ефективній соціалізації та зменшенню рівня стресу у дитини.

3. Рівень підготовки педагогів є важливим чинником, адже успішна інклюзія вимагає від учителів та соціальних педагогів спеціальних знань і навичок щодо роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Використання ефективних методик, індивідуальний підхід та гнучкість у навчальному процесі значно підвищують ефективність соціально-педагогічної підтримки.

4. Взаємодія з родиною відіграє ключову роль, оскільки батьки є основними партнерами у процесі навчання й адаптації дитини. Регулярна комунікація між педагогами та батьками, залучення родини до освітнього процесу та психолого-педагогічний супровід допомагають створити єдину систему підтримки, що сприяє розвитку школяра.

5. Соціальна підтримка охоплює як взаємодію з однолітками, так і створення сприятливого мікроклімату в класі. Формування культури толерантності, впровадження програм запобігання булінгу, організація спільних заходів та групової роботи допомагають зменшити ризик соціальної ізоляції дітей з особливими освітніми потребами.

Ефективність соціально-педагогічної підтримки залежить від комплексного підходу, що враховує всі ці чинники. Лише у тісній взаємодії педагогів, родини та однолітків можна забезпечити комфортне середовище для розвитку і навчання дітей з інтелектуальними порушеннями.

Соціально-педагогічна підтримка молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти є комплексним процесом, спрямованим на створення сприятливих умов для їхнього навчання, соціалізації та особистісного розвитку. Вона охоплює різні напрями роботи, зокрема соціальну підтримку, розвиток комунікативних навичок, емоційне благополуччя, взаємодію з родиною та педагогами, а також формування адаптивної поведінки.

Ефективність цієї підтримки залежить від низки чинників: індивідуальних особливостей дитини, якості освітнього середовища, рівня підготовки педагогів, активної участі батьків і соціального оточення. Особливо важливим є профілактика ізоляції та булінгу, створення толерантного середовища та залучення дітей до спільних заходів, що сприяють їх інтеграції у колектив.

Таким чином, забезпечення успішної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в інклюзивній освіті потребує системного підходу, де ключову роль відіграє соціальний педагог. Його завданням є координація взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, організація індивідуальної та групової підтримки, а також впровадження ефективних методик роботи, які сприятимуть розвитку дитини та її комфортному включенню в освітнє середовище.

2.2. Методи та стратегії роботи соціального педагога з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку

Участь соціального педагога в організації адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку до інклюзивного середовища має важливе значення для створення рівних умов навчання і розвитку для всіх дітей, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби. У інклюзивних класах учні з різними рівнями розвитку та здібностей повинні мати можливість навчатися разом, що потребує спеціального підходу та координації роботи між педагогами, батьками та іншими фахівцями. Соціальний педагог є основною

ланкою між учнями, їхніми родинами та навчальним закладом, сприяючи формуванню підтримуючого, сприятливого середовища для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних чи інтелектуальних особливостей.

Робота соціального педагога полягає не лише у сприянні соціалізації дітей з особливими потребами, а й у допомозі класним керівникам та вчителям у створенні індивідуальних підходів до навчання. Педагог організовує різноманітні заходи, які дозволяють учням долати бар’єри соціальної інтеграції та взаємодії з однолітками. Водночас він активно співпрацює з іншими фахівцями, щоб забезпечити комплексну підтримку кожної дитини. Це допомагає коригувати педагогічні стратегії відповідно до особливих потреб учнів і забезпечує належне відображення індивідуальних можливостей дітей в процесі навчання [32].

Крім того, соціальний педагог грає ключову роль у формуванні позитивної атмосфери в класі. Важливими аспектами його діяльності є організація тренінгів та семінарів для батьків, щоб забезпечити їх знаннями та навичками для підтримки дітей вдома. Соціальний педагог також працює з усіма учасниками навчального процесу для створення культури взаємоповаги, толерантності та співчуття до дітей з особливими потребами. Це дозволяє не тільки допомогти дітям адаптуватися до інклюзивного середовища, але й сприяти створенню здорового соціального клімату, де всі учні відчувають підтримку та мають рівні можливості для розвитку та навчання [39].

Функції соціального педагога включають допомогу в створенні інклюзивного середовища, організацію соціальної та емоційної підтримки, роботу з учителями і батьками для формування інклюзивного ставлення до дітей, а також забезпечення їх інтеграції в колектив [17].

Для визначення методів та стратегій роботи соціальних педагогів з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку нами було проведено опитування в Zoom 5 соціальних педагогів, які працюють з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями у закладах освіти (Додаток А). Результати опитування наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати опитування соціальних педагогів щодо їх методів та стратегій роботи з адаптації молодших школярів, які мають порушення інтелектуального розвитку

Питання	Соціальні педагоги				
	Тетяна П.	Валерія В.	Анастасія І.	Олена В.	Вікторія Н.
Стаж роботи	5 років	7 років	4 роки	6 років	8 років
Досвід роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями	4 роки	5 років	3 роки	2 роки	6 років
Методи розвитку соціальних навичок	Ігрові методи, групові заняття	Рольові ігри, тренінги	Моделювання ситуацій	Тренінги з соціальних навичок	Психодрама, групові заняття
Стратегії для комунікації між учнями	Партнерські проекти, колективні завдання	Обговорення в групах, навчання через приклад	Використання допоміжних засобів (картки, малюнки)	Мобільні завдання, рольові ігри	Тренінги з комунікації, використання мультимедіа
Індивідуальні програми підтримки	Так, розробляються для кожної дитини	Ні	Так, залежно від потреб	Так, індивідуально	Так, для дітей з високими потребами
Методи емоційної підтримки	Визначення емоційних реакцій, бесіди	Психотерапевтичні методи, взаєморозуміння	Мотиваційні бесіди, використання позитивних підкріплень	Індивідуальні заняття з психологом, підтримка в класі	Відкрите спілкування, допомога з подоланням стресу
Співпраця з батьками та педагогами	Регулярні консультації, спільні засідання	Щомісячні зустрічі з батьками, тренінги для педагогів	Спільна робота з психологом та педагогами	Постійний зв’язок з батьками, надання рекомендацій	Спільні заняття з батьками, участь у педагогічних радах
Основні труднощі в адаптації	Складнощі в соціальній адаптації	Недостатня комунікація між вчителями і батьками	Нестача ресурсів та часу	Стрес у дітей через нове середовище	Порушення в поведінці учнів
Найбільш ефективні методи	Ігрові методи, індивідуальний підхід	Рольові ігри, соціальні ситуації	Візуальні підказки, методи релаксації	Тренінги і практичні заняття	Підтримка через взаємодію з однолітками
Що потрібно вдосконалити	Більше інтеграційних проектів, підтримка в класі	Кращу комунікацію між педагогами і батьками	Більше спеціалістів для роботи з дітьми	Впровадження нових технологій в навчання	Більше тренінгів для педагогів і батьків

Проаналізуємо відповіді соціальних педагогів.

1. Тетяна П. має досвід роботи в школі 6 років, з яких 4 роки вона працює безпосередньо з дітьми, які мають інтелектуальні порушення. Вона надає велику увагу індивідуальному підходу до кожного учня, адже вважає, що кожна дитина має свої особливості та потребує спеціального підходу, що враховує не лише рівень розвитку, але й емоційний стан, соціальні навички та інші фактори.

Тетяна активно використовує ігрові методи навчання, де кожен етап завдання подається в формі гри або розваги, що значно полегшує засвоєння нового матеріалу та підвищує зацікавленість дітей. Вона організовує індивідуальні заняття, що дозволяє більш детально зосередитися на кожному учневі та надавати підтримку в тих аспектах, де вони потребують додаткової допомоги.

Тетяна особливо наголошує на важливості емоційної підтримки учнів, оскільки вважає, що без створення безпечної та комфортної атмосфери навчання неможливо досягти успіху в адаптації. Вона регулярно проводить з дітьми заняття, спрямовані на розвиток емоційної інтелігентності, навчаючи їх розпізнавати та правильно реагувати на емоції. Це допомагає знижувати рівень стресу, тривоги та страху, що може виникати у дітей під час адаптації до нового середовища. Одним з ефективних методів Тетяни є використання візуальних і вербальних підказок, що допомагають дітям краще орієнтуватися в ситуаціях, з якими вони стикаються під час навчального процесу.

Що стосується взаємодії з батьками, то Тетяна активно працює над налагодженням партнерських відносин, оскільки розуміє, що без їхньої підтримки та участі важко досягти ефективного результату. Вона організовує регулярні зустрічі з батьками, на яких обговорюються успіхи дитини, складнощі та можливі шляхи вирішення проблем. Тетяна також надає рекомендації батькам щодо підтримки дітей вдома, включаючи організацію домашнього простору, створення сприятливих умов для навчання та розвитку соціальних навичок.

Загалом, Тетяна вважає, що успішна адаптація дітей з інтелектуальними

порушеннями в інклюзивному середовищі потребує комплексного підходу, що включає індивідуалізацію навчання, емоційну підтримку, а також активну співпрацю з батьками та педагогами. Тільки в такому разі можна досягти реальних змін у навчанні та розвитку дітей..

2. Валерія В. працює соціальним педагогом в загальноосвітній школі вже 8 років, з яких 5 років вона спеціалізується на роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Для неї дуже важливо створити таке навчальне середовище, яке б дозволяло кожній дитині з особливими освітніми потребами максимально реалізувати свій потенціал.

Валерія вважає, що одним з основних завдань соціального педагога є допомога в адаптації молодших школярів до навчального процесу та інтеграція їх в колектив.

Валерія активно використовує методи, які сприяють розвитку соціальних навичок учнів. Це включає в себе тренінги на командну роботу, спільні ігри та вправи, спрямовані на розвиток комунікації, співпраці, вирішення конфліктів та управління емоціями. Вона також вважає важливим включення в навчальний процес різноманітних соціальних активностей, які сприяють розвитку почуття приналежності до групи, підвищують самооцінку дітей та допомагають зменшити рівень тривоги й ізоляції. Одним з її ключових методів є використання ситуацій, в яких діти можуть продемонструвати свої успіхи перед однолітками, наприклад, організація міні-проектів або участь у шкільних заходах, де кожен учень може внести свій вклад.

Що стосується роботи з батьками, Валерія активно залучає їх до процесу адаптації дитини. Вона організовує регулярні консультації з батьками, на яких обговорюються як успіхи, так і проблеми, з якими стикається дитина в школі. Важливим аспектом її роботи є навчання батьків методам підтримки дитини вдома, таким як створення структури і режиму дня, надання емоційної підтримки та використання спеціальних навчальних ігор. Валерія вважає, що тісна співпраця з батьками є необхідною для досягнення успіху в навчанні та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями.

Валерія також акцентує увагу на важливості тісної взаємодії з учителями та іншими фахівцями, такими як психологи та логопеди. Вона активно співпрацює з педагогічним колективом для створення інклюзивного середовища, яке б відповідало потребам кожної дитини. Зокрема, Валерія працює з учителями над розробкою індивідуальних планів навчання, в яких враховуються специфічні потреби дітей з інтелектуальними порушеннями. Вона допомагає педагогам адаптувати навчальний матеріал та розробляти методи викладання, які сприяють більш ефективному засвоєнню знань учнями з особливими потребами.

Основною стратегією Валерії є системний підхід до адаптації дітей до інклюзивного середовища, що включає індивідуальні заняття, соціальну підтримку, розвиток комунікативних навичок та активну співпрацю з усіма учасниками навчального процесу. Вона впевнена, що лише завдяки такому комплексному підходу можна досягти реальних результатів у навчанні та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями.

3. Анастасія І. працює соціальним педагогом у спеціалізованій школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку вже понад 6 років. За цей час вона розробила власні методики, що сприяють інтеграції дітей із інтелектуальними порушеннями в загальноосвітнє середовище, а також покращенню їх соціальних навичок і емоційного стану. Анастасія вважає, що адаптація дітей з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного середовища є процесом, який потребує не лише змін з боку навчального процесу, але й глибокої роботи з емоційною сферою дитини, оскільки більшість учнів мають проблеми з самооцінкою і соціальною самоідентифікацією.

Основним методом Анастасії є індивідуалізований підхід до кожної дитини. Вона наголошує на важливості створення індивідуальних програм адаптації, які враховують особливості розвитку кожного учня. Це включає не лише допомогу в навчанні, але й підтримку в емоційно-психологічному плані, щоб дитина могла комфортно почуватися серед інших учнів і не відчувати себе ізольованою. Анастасія вважає, що важливою складовою адаптації є

формування у дитини позитивного ставлення до навчання та до себе, оскільки саме на цьому етапі дитина може відчути підтримку та розуміння з боку оточення, що допоможе їй побороти тривогу та страх перед новими соціальними викликами.

Анастасія активно використовує методи арт-терапії, такі як малювання, ліплення та інші творчі заняття, які допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями висловлювати свої емоції і думки, а також сприяють розвитку їхніх соціальних навичок. Вона також використовує рольові ігри та вправи на уяву, щоб створити у дітей здатність до вирішення конфліктів, навчити їх правильному реагуванню на стресові ситуації і допомогти налаштувати їх на конструктивну взаємодію з однолітками. Анастасія зазначає, що це дозволяє дітям відчувати себе більш впевненими, покращує їхню комунікацію та взаємодію з іншими дітьми, а також знижує ризик розвитку агресії і соціальної ізоляції.

Інтеграція в групу для Анастасії – це не лише допомога в навчанні, а й у соціалізації дітей. Вона активно працює з однолітками дітей з інтелектуальними порушеннями, навчаючи їх толерантності, співпраці та емпатії. Одним із напрямків її роботи є організація навчальних проектів, де кожна дитина, незалежно від рівня розвитку, може бути корисною групі та відчути себе частиною колективу. Ці проекти мають на меті не лише навчання, а й розвиток соціальних навичок, таких як спілкування, допомога іншим та спільне досягнення результату.

У роботі з батьками Анастасія акцентує увагу на важливості взаємодії між школою та родиною. Вона організовує регулярні зустрічі та консультації, на яких разом з батьками обговорює успіхи дитини, її проблеми та можливі шляхи вирішення труднощів. Анастасія підтримує батьків в їхній ролі педагогів, надаючи їм рекомендації щодо домашніх завдань, емоційної підтримки та методів навчання дитини в домашніх умовах. Вона вважає, що тісна співпраця з родинами дітей з інтелектуальними порушеннями є ключовим елементом успішної адаптації до інклюзивного навчання.

Анастасія також активно співпрацює з вчителями, психологами, логопедами, щоб розробити індивідуальні плани навчання для кожної дитини. Вона переконана, що лише через об'єднання зусиль педагогів, психологів і соціальних працівників можна створити таке середовище, в якому дитина з інтелектуальними порушеннями може успішно розвиватися і адаптуватися до навчального процесу. Анастасія вважає, що найкращі результати можна досягти тоді, коли всі учасники процесу підтримують дитину та створюють для неї комфортне середовище для навчання і розвитку.

4. Олена В. працює соціальним педагогом в загальноосвітній школі вже понад 8 років. Вона спеціалізується на роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями і вважає, що головною метою її діяльності є створення умов для повноцінної соціалізації учнів, надання їм необхідної підтримки у навчанні та розвитку. Олена зазначає, що адаптація таких дітей до інклюзивного середовища є складним і тривалим процесом, який потребує особливого підходу, що включає як соціальну, так і психологічну підтримку.

Основні методи роботи Олени з дітьми з інтелектуальними порушеннями включають активне використання диференційованого підходу, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби та можливості кожної дитини. Вона застосовує різні методики роботи, зокрема індивідуальні консультації, корекційні заняття, групові ігри та творчі вправи, які допомагають учням розвивати комунікативні навички, емоційну стабільність і соціальні компетенції. Олена зазначає, що важливою складовою її роботи є допомога в подоланні соціальних бар'єрів, зокрема, формування в дітей навичок спілкування з однолітками та дорослими.

Олена також велику увагу приділяє емоційному благополуччю дітей з інтелектуальними порушеннями. Вона наголошує на важливості роботи з емоційним станом дітей, оскільки багато з них мають труднощі з вираженням своїх почуттів і можуть відчувати тривогу, депресію або низьку самооцінку через свої особливості розвитку. Тому вона активно використовує методи арт-терапії, створюючи простір для емоційного вираження через малювання,

музику та інші види творчої діяльності. Такі методи допомагають дітям відчувати себе більш впевненими та знижують рівень стресу.

У своїй роботі Олена також співпрацює з батьками та педагогами, оскільки вважає, що ефективна адаптація дітей з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного середовища можлива лише за умови тісної співпраці всіх учасників навчального процесу. Вона регулярно проводить зустрічі з батьками, щоб обговорити прогрес дитини, можливі труднощі та визначити стратегії підтримки. Олена також організовує тренінги для вчителів та іншого персоналу школи, щоб допомогти їм краще зрозуміти особливості дітей з інтелектуальними порушеннями та розробити індивідуальні стратегії роботи з такими учнями. Вона вважає, що саме через спільні зусилля можна створити сприятливе середовище для розвитку та навчання таких дітей..

5. Вікторія Н. працює соціальним педагогом у спеціалізованій школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Вона розпочала свою кар’єру 6 років тому, і за цей час змогла набратися значного досвіду в роботі з цією категорією учнів. Вікторія зазначає, що інклюзивне навчання є дуже важливим для розвитку таких дітей, адже воно дозволяє їм бути частиною соціуму, навчатися та розвиватися в комфортних умовах. Однак вона також підкреслює, що адаптація до нового середовища може бути дуже складною, особливо для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, тому її роль як соціального педагога полягає в тому, щоб створити для них умови, за яких вони зможуть комфортно та ефективно навчатись і взаємодіяти з іншими дітьми.

У своїй роботі Вікторія активно застосовує індивідуальний підхід до кожного учня, адже діти з інтелектуальними порушеннями мають різний рівень розвитку і потребують особливої уваги та підтримки. Вона використовує різноманітні методи, серед яких—інтерактивні заняття, арт-терапія, ігрові методики, а також методи, спрямовані на розвиток самоконтролю та емоційної стійкості. Вікторія зауважує, що багато дітей з інтелектуальними порушеннями стикаються з труднощами в спілкуванні, тому вона активно працює над розвитком їхніх комунікативних навичок, зокрема, через групові заняття, де

учні можуть взаємодіяти один з одним і вчитися виражати свої почуття та думки.

Ще одним важливим аспектом роботи Вікторії є підтримка емоційного благополуччя учнів. Вона вважає, що емоційний стан дітей безпосередньо впливає на їхню навчальну діяльність та соціалізацію, тому надає особливу увагу розвитку емоційної грамотності та допомозі у подоланні стресових ситуацій. Вікторія активно використовує методи емоційного саморегулювання, створюючи простір для дітей, щоб вони могли висловлювати свої емоції в безпечному середовищі. Вона організовує заняття, на яких учні вчаться розпізнавати та управляти своїми емоціями через творчі ігри, рольові вправи та заняття, що включають дихальні практики та релаксацію.

Вікторія також відзначає важливість співпраці з родинами учнів. Вона регулярно проводить консультації з батьками, щоб з’ясувати особливості поведінки та навчання дітей вдома, а також обговорити стратегії підтримки, які можуть бути застосовані як вдома, так і в школі. Вона активно залучає батьків до процесу адаптації, адже вважає, що успішне навчання і соціалізація дітей можливе тільки за умови єдності дій вчителів, соціальних педагогів та родин. Вікторія також проводить тренінги для вчителів з метою підвищення їхньої компетентності в роботі з дітьми, які мають інтелектуальні порушення, допомагаючи їм краще розуміти потреби цих учнів та створювати для них підтримуюче середовище.

Вікторія зазначила, що бачить свою роль в тому, щоб сприяти не лише розвитку академічних знань учнів, але й формуванню їх соціальних навичок, емоційної стабільності та загальної готовності до взаємодії з іншими членами колективу. Через комплексний підхід та тісну співпрацю з іншими спеціалістами та батьками вона допомагає учням з інтелектуальними порушеннями успішно адаптуватися до інклюзивного середовища та повноцінно включатися в навчальний процес.

Таким чином, опитування соціальних педагогів щодо методів та стратегій їхньої роботи з адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального

розвитку в умовах інклюзивного навчання показало широкий спектр підходів та інструментів, які вони застосовують для успішної інтеграції дітей у навчальне середовище. Всі опитані педагоги підкреслюють важливість індивідуального підходу до кожного учня, враховуючи його специфічні потреби, здібності та особливості розвитку. Вони відзначають, що важливим аспектом є створення сприятливого емоційного клімату, що допомагає дітям з інтелектуальними порушеннями відчувати себе комфортно та безпечно в колективі, знижуючи рівень стресу та тривоги.

Значну увагу соціальні педагоги приділяють розвитку комунікативних навичок у дітей. Використовуючи різноманітні методи, такі як ігрові заняття, арт-терапія, інтерактивні вправи, вони допомагають учням вчитися ефективно спілкуватися з однолітками, взаємодіяти в групі та виражати свої емоції. Багато педагогів застосовують також методи емоційного саморегулювання, навчаючи дітей контролювати свої емоції та реагувати на стресові ситуації, що позитивно впливає на їхню загальну соціалізацію та навчальний процес.

Крім того, педагоги акцентують увагу на тісній співпраці з родинами учнів і педагогічними працівниками. Вони регулярно консультують батьків щодо особливостей поведінки і навчання дітей вдома, а також координують свої зусилля з вчителями, аби забезпечити єдиний підхід до підтримки та адаптації учнів. Спільна робота допомагає створити гармонійне середовище для дітей з інтелектуальними порушеннями, що є важливим для успішної адаптації в інклюзивному навчанні.

Загалом, методи та стратегії, які застосовують соціальні педагоги, орієнтовані на розвиток соціальних, емоційних та комунікативних навичок учнів, а також на підтримку їхнього благополуччя та самооцінки. Важливо, що педагоги використовують різні інструменти та методики, щоб забезпечити комплексний підхід до розвитку кожної дитини в умовах інклюзивного середовища.

2.3. Оцінка ефективності діяльності соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання

Оцінка ефективності діяльності соціального педагога в процесі адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного навчання є важливим етапом у вивченні впливу соціально-педагогічної підтримки на процес інтеграції дітей у навчальне середовище.

Дослідження оцінки ефективності діяльності соціального педагога здійснювалося за допомогою бесід з учителями та батьками учнів з інтелектуальними порушеннями.

Перед початком дослідження було визначено ключові параметри ефективності діяльності соціального педагога. До них належать:

- рівень соціальної адаптації учнів (комунікація з однолітками, участь у колективних заходах);
- емоційний стан дітей (рівень тривожності, наявність позитивного настрою);
- навчальна активність (здатність зосереджувати увагу, виконувати завдання);
- взаємодія сім’ї з педагогами (рівень розуміння особливостей дитини, готовність співпрацювати з педагогами).

Для визначення ефективність діяльності соціального педагога в процесі адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного навчання були проведені інтерв’ю з 5 учителями молодших класів шкіл міста Запоріжжя, в яких працюють соціальні педагоги, що були опитані у підрозділі 2.2. (Додаток Б). Також нами було проведено бесіди з батьками молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Проаналізуємо відповіді вчителів.

Оксана В. – вчитель 2-го класу.

Оксана зазначила, що після початку роботи соціального педагога учень

став більш відкритим у спілкуванні з однолітками. Раніше він уникав контактів, переважно перебував осторонь класних заходів, спілкувався лише з дорослими. Завдяки підтримці соціального педагога дитина почала поступово долучатися до ігор та спільних активностей, хоча ще потребує додаткового заохочення. Вчителька відзначила, що позитивним моментом є те, що учень тепер намагається самостійно ініціювати комунікацію, особливо під час групових завдань.

Щодо навчальної діяльності, Оксана зазначила, що учень почав демонструвати кращу зосередженість під час уроків, хоча тривалий час утримувати увагу йому все ще складно. Він активніше виконує завдання, особливо ті, які подаються у вигляді гри або містять візуальну підтримку. Соціальний педагог допоміг розробити індивідуальну стратегію навчання, що включає використання коротких інструкцій, додаткової мотивації та розбивки складних завдань на простіші етапи.

Вчителька також відзначила, що емоційний стан учня значно покращився. Він став менш тривожним, рідше проявляє страх перед новими завданнями чи незнайомими ситуаціями. Робота соціального педагога сприяла формуванню впевненості в собі, що позитивно впливає не лише на навчання, а й на загальну адаптацію дитини до інклюзивного середовища. Вчителька підкреслила, що така підтримка є надзвичайно важливою і сприяє успішній соціалізації учня.

Наталія М. вчитель – 2-го класу.

Наталія зазначила, що робота соціального педагога позитивно вплинула на рівень соціальної взаємодії школярки з однокласниками. На початку навчального року дівчинка уникала активної комунікації, виявляла замкнутість і тривожність, а іноді навіть агресивно реагувала на спроби контакту з боку однолітків. Завдяки систематичній роботі соціального педагога дитина поступово навчилася розпізнавати емоції інших та висловлювати власні потреби більш коректно.

Особливо помітні зміни в участі учениці у спільних заходах: якщо раніше вона неохоче долучалася до командних ігор чи групових проектів, то зараз бере

в них активну участь, хоча ще потребує додаткової підтримки. Важливим кроком стала організація спеціальних занять для розвитку комунікативних навичок, що допомогло дитині краще орієнтуватися в соціальних ситуаціях.

Щодо навчального процесу, вчителька зазначила, що учениця стала більш уважною на уроках, хоча їй ще важко підтримувати концентрацію впродовж усього заняття. Використання візуальних підказок та спрощених пояснень, рекомендованих соціальним педагогом, допомогло значно покращити розуміння матеріалу. Вчителька підкреслила, що без підтримки соціального педагога досягти таких результатів було б складно.

Олена С. вчитель – 1-го класу.

Олена відзначила значний прогрес у поведінці учня після залучення соціального педагога. На початку навчального року він уникав зорового контакту, майже не спілкувався з однокласниками та боявся відповідати біля дошки. Завдяки роботі соціального педагога дитина стала більш впевненою, почала відповідати на запитання, хоча ще потребує додаткової підтримки в моменти підвищеного емоційного напруження.

Щодо взаємодії з однокласниками, учень навчився реагувати на звернення інших дітей, хоча ще не завжди ініціює комунікацію самостійно. Соціальний педагог провів кілька групових вправ, спрямованих на розвиток соціальних навичок, що допомогло учневі відчувати себе більш комфортно серед однолітків.

Навчальні результати також покращилися: дитина почала краще сприймати матеріал, особливо коли використовується наочний метод навчання. Вчителька наголосила, що адаптація учня була б значно складнішою без фахової підтримки соціального педагога.

Андрій П. вчитель – 1-го класу.

Педагог підкреслив, що підтримка соціального педагога значно знизила рівень тривожності учениці. Спочатку вона часто плакала на уроках, боялася виконувати завдання та уникала контакту з однолітками. Зараз дівчинка почувається значно впевненіше, може виконувати невеликі завдання

самостійно і навіть просити про допомогу, якщо щось не виходить.

Завдяки індивідуальним консультаціям соціального педагога школярка почала краще розуміти правила поведінки в колективі, стала більш толерантною до зауважень і конструктивної критики. Вчитель також відзначив, що рекомендації соціального педагога щодо використання інтерактивних методів навчання позитивно вплинули на мотивацію дитини.

Вікторія Л. вчитель – 2-го класу.

Вікторія зауважила, що найбільші зміни в учня відбулися в емоційному плані. Якщо раніше він часто демонстрував агресивну поведінку або, навпаки, повністю відмовлявся виконувати завдання, то тепер він став спокійнішим і врівноваженішим.

Участь у групових вправах сприяла розвитку соціальних навичок: учень почав відповідати на запитання, висловлювати власні думки та навіть допомагати іншим. У навчальному процесі покращилася здатність зосереджуватися на завданнях, особливо якщо вони мають чітку структуру.

Аналіз відповідей учителів свідчить про позитивні зміни в адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями після роботи соціального педагога. Найбільш помітні результати стосуються покращення соціальної взаємодії дітей: вони почали частіше контактувати з однолітками, легше адаптуються до шкільного середовища.

Також простежується покращення в навчальній діяльності: діти стали більш самостійними, краще сприймають навчальні матеріали, хоча потребують додаткового часу для виконання завдань. У багатьох випадках учні стали спокійнішими, знизилася їхня тривожність і агресивність, що свідчить про ефективну емоційну підтримку з боку соціального педагога.

Загалом учителі високо оцінили співпрацю з соціальним педагогом, відзначивши важливість його ролі у створенні комфортного середовища для учнів з інтелектуальними порушеннями.

Наступним кроком було проведення бесід з батьками молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета бесід – з’ясувати зміни в поведінці дитини вдома та рівень взаємодії з соціальним педагогом.

Теми бесід:

1) Чи стала дитина більш спокійною/впевненою?
2) Як вона реагує на шкільне середовище?
3) Чи змінилися її навички самостійності?
4) Чи відчувають батьки підтримку з боку соціального педагога?

Звернемося до результатів бесід з батьками.

1 Сім’я (мати – Олена М.).

Олена зазначила, що після залучення соціального педагога її син став більш відкритим у спілкуванні. Якщо раніше він уникав контактів навіть із найближчими родичами та часто замикалася в собі, то зараз почав активніше проявляти свої емоції, розповідати про події у школі та ділитися своїми переживаннями.

Особливо помітні зміни у здатності дитини виражати свої емоції конструктивним способом. Якщо раніше хлопчик часто виявляв агресію або плакав, коли щось йому не вдавалося, то зараз він намагається вербально пояснити, що його турбує. Мати вважає, що регулярні зустрічі з соціальним педагогом допомогли дитині навчитися керувати своїми емоціями та знаходити шляхи розв’язання проблемних ситуацій.

Крім того, син став більш організованим – виконує домашні завдання за певним графіком і навіть сам нагадує про необхідність підготуватися до наступного шкільного дня. Це свідчить про позитивний вплив соціального педагога не лише на його соціальну адаптацію, а й на формування відповідальності.

2 Сім’я (мати – Світлана Г.).

Світлана Г. зазначила, що її донька почала краще реагувати на зміни в оточенні та більш позитивно сприймати соціальні контакти. Якщо раніше вона боялася незнайомих людей і не любила нові місця, то зараз їй стало легше адаптуватися до змін.

За словами матері, важливим досягненням стало покращення взаємодії з рідними. Дитина почала більше розмовляти з бабусею та дідусем, розповідати про свої захоплення, цікавитися справами інших. Вона також стала більш ініціативною – пропонує допомогу по дому, бере участь у приготуванні їжі та інших сімейних справах.

Соціальний педагог надав родині практичні рекомендації щодо розвитку соціальних навичок, зокрема спільного читання книг із подальшим обговоренням, гри в сюжетні ігри та використання позитивного підкріплення за успішну комунікацію.

3 Сім’я (мати – Ірина П., батько – Андрій П.).

Ірина та Андрій підтвердили, що їхній син став більш спокійним та впевненим у собі після роботи з соціальним педагогом. Вони відзначили зменшення частоти істерик і негативних емоційних спалахів.

За словами батька, син раніше мав труднощі з дотриманням режиму дня і не хотів виконувати домашні завдання, однак після рекомендацій соціального педагога вдалося розробити чітку систему заохочень та графік виконання справ. Тепер дитина самостійно виконує частину завдань і навіть намагається відповідально ставитися до своїх обов’язків.

Ірина також наголосила, що хлопчик почав більше грати з братом і сестрою, навчився ділитися іграшками та терпляче чекати своєї черги під час спільних ігор. Це значний прогрес, оскільки раніше він уникав подібних взаємодій або проявляв агресію.

4 Сім’я (мати – Тетяна С., батько – Володимир С.).

Тетяна та Володимир зазначили, що робота соціального педагога допомогла їхній доньці стати більш впевненою у собі та легше адаптуватися до нових ситуацій.

Одним із важливих досягнень стало покращення мовленнєвих навичок: дитина почала краще формулювати думки, висловлювати прохання та відповідати на запитання. Батьки помітили, що вона почала використовувати більше нових слів і частіше ініціювати розмови.

Окрім того, спостерігається прогрес у здатності дитини дотримуватися інструкцій: якщо раніше вона ігнорувала прохання дорослих або відволікалася, то тепер намагається виконувати завдання та доводити справи до кінця.

Батьки також відзначили, що дитина стала менше боятися незнайомих людей, охоче спілкується з вчителями та навіть інколи розповідає про події у школі. Це свідчить про значний прогрес у її соціальній адаптації.

5 Сім’я (мати – Оксана Р., батько – Максим Р.).

Оксана та Максим розповіли, що їхній син став значно активнішим у взаємодії з родиною. Якщо раніше він переважно грав самостійно та уникав соціальних контактів, то зараз із задоволенням проводить час із братом, сестрою та батьками.

Батьки також помітили, що дитина стала більш уважною та краще реагує на звернення дорослих. Наприклад, раніше він часто ігнорував запитання або відмовлявся відповідати, а тепер уважно слухає та відповідає, навіть якщо не одразу розуміє ситуацію.

Соціальний педагог надав родині конкретні поради щодо розвитку емоційної регуляції дитини, зокрема використання спеціальних карток із зображенням емоцій, щоб навчити його розпізнавати власні почуття та почуття інших людей. Це сприяло зменшенню кількості конфліктів і покращенню комунікації в сім’ї.

Таким чином, результати бесід із батьками свідчать про позитивний вплив соціального педагога на адаптацію дітей як у школі, так і вдома. Основні зміни, які відзначили батьки, включають:

- покращення соціальної взаємодії: діти стали більш комунікабельними, почали легше встановлювати контакти з рідними та однолітками;
- зменшення емоційних спалахів: діти навчилися краще контролювати свої емоції, реагувати на зміни в оточенні та виражати свої почуття конструктивним способом;
- покращення мовлення та комунікативних навичок: деякі діти почали активніше говорити, використовувати нові слова та формулювати думки;

- зростання самостійності: діти стали відповідальнішими, краще виконують домашні завдання та дотримуються режиму дня;
- покращення сімейної взаємодії: батьки зазначили, що їхні діти стали більш відкритими, охоче проводять час із рідними та беруть участь у сімейних заходах;

Ці результати підтверджують, що робота соціального педагога відіграє ключову роль у розвитку соціальних та емоційних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями, допомагаючи їм ефективніше адаптуватися до шкільного та сімейного середовища.

Зазначимо, що у відповідях учителів та батьків простежуються як спільні тенденції, так і певні відмінності у сприйнятті змін у поведінці та адаптації молодших школярів до інклюзивного навчання.

Аналіз відповідей учителів та батьків показав спільні позитивні тенденції у розвитку дітей. Зокрема, було відзначено покращення соціальної взаємодії: діти стали більш відкритими у спілкуванні, активніше ініціюють контакт з однолітками та беруть участь у колективних заходах. Також спостерігається розвиток комунікативних навичок — діти краще формулюють думки, охочіше діляться враженнями та ставлять запитання. Обидві групи респондентів зафіксували зниження рівня емоційних спалахів: учні рідше виявляють агресію, спокійніше реагують на стресові ситуації та краще контролюють свої емоції. Водночас відзначено зростання самостійності: діти стали більш організованими, сумлінніше виконують навчальні та домашні завдання.

Аналіз розбіжностей у відповідях учителів та батьків показав певні відмінності у сприйнятті прогресу дітей. Вчителі зазначають, що хоча учні стали частіше взаємодіяти з однокласниками, вони все ще потребують підтримки для повної інтеграції в колектив, тоді як батьки більш оптимістично оцінюють рівень соціалізації дітей. Також виникають розбіжності в оцінці самостійності: вчителі вказують на необхідність додаткового супроводу під час виконання завдань, а батьки вважають, що їхні діти вже достатньо відповідальні у навчанні. Крім того, спостерігається розбіжність у взаємодії

дітей з дорослими: учителі повідомляють про покращення спілкування з педагогами, тоді як батьки зазначають, що діти вдома не завжди охоче діляться інформацією про шкільні заняття, що може свідчити про незавершену адаптацію до шкільного середовища.

Отже, на основі відповідей учителів та батьків можна зробити висновок, що діяльність соціального педагога мала значний позитивний вплив на процес адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Соціальний педагог допоміг учням розвинути навички спілкування, знизити рівень емоційної напруги та покращити їхню взаємодію з однолітками та дорослими.

Значний внесок було зроблено в підтримку батьків, які отримали конкретні рекомендації щодо виховання та розвитку соціальних навичок дітей у домашньому середовищі. Учителі також відзначили роль соціального педагога у створенні комфортного освітнього простору та полегшенні процесу адаптації учнів.

Загалом, результати опитувань демонструють, що робота соціального педагога є ефективною, а його підтримка сприяє успішному включенню молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в інклюзивне навчання.

Таким чином, узагальнюючи результати опитувань учителів і батьків, можна зробити висновок, що діяльність соціального педагога в процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання була ефективною в більшості випадків. Позитивні зміни в соціальній взаємодії, комунікативних навичках, емоційному благополуччі та самостійності учнів свідчать про успішну роботу соціального педагога. Спільно з педагогами та батьками, соціальний педагог створив сприятливі умови для розвитку дітей, що відобразилося на їхньому поведінковому та емоційному стані як у школі, так і вдома.

Однак деякі розбіжності в оцінці прогресу між вчителями та батьками вказують на потребу в додатковій індивідуальній підтримці для кожної дитини, оскільки адаптаційний процес може бути більш складним для окремих учнів.

Це також може вказувати на різний рівень підтримки в домашніх умовах і в класі, що може впливати на швидкість і повноту адаптації. Загалом, діяльність соціального педагога була важливим фактором у підтримці та стимулюванні розвитку учнів, однак продовження роботи над індивідуальними потребами кожної дитини є важливим для досягнення максимального ефекту.

У підсумку, важливо підкреслити, що роль соціального педагога є вирішальною для успішної адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання. Соціальний педагог не тільки забезпечує необхідну підтримку в процесі соціалізації та розвитку комунікативних навичок, але й координує взаємодію між усіма учасниками навчального процесу – педагогами, батьками та іншими фахівцями. Залучення соціального педагога сприяє не лише покращенню емоційного благополуччя учнів, а й забезпечує належну підтримку в навчальній діяльності, створюючи умови для рівноправної участі всіх дітей в освітньому процесі. Таким чином, соціальний педагог є важливим посередником у створенні інклюзивного та підтримуючого середовища, яке сприяє розвитку та адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено роль соціального педагога в адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, розв’язання поставлених завдань, що є підставою для таких висновків:

1. Адаптація дітей з особливими освітніми потребами — це комплексний процес, спрямований на створення умов для комфортного навчання, успішного спілкування з однолітками та гармонійного включення у соціальне середовище. Вона передбачає підтримку дитини у подоланні труднощів, розвиток навичок взаємодії та формування умов для повноцінної участі у житті колективу. Успішна адаптація сприяє формуванню позитивного ставлення дитини до школи, зниженню рівня тривожності та підвищенню рівня її самооцінки.

Важливим аспектом адаптації дітей з особливими освітніми потребами є створення інклюзивного середовища, у якому всі учасники навчального процесу взаємодіють на засадах толерантності, взаємоповаги та партнерства. Процес адаптації залежить від готовності школи до роботи з такими дітьми, доступності корекційно-розвивальних ресурсів та активного залучення всіх учасників освітнього процесу до підтримки учнів з особливими потребами.

2. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями характеризуються специфічними особливостями розвитку, що проявляються у когнітивній, емоційно-вольовій та соціальній сферах. Найчастіше у таких дітей спостерігаються труднощі у запам’ятовуванні, аналізі інформації, формуванні мовлення та навичок самоконтролю. Вони можуть мати уповільнений темп засвоєння знань, труднощі у виконанні завдань, що потребують логічного мислення та концентрації уваги.

Соціальна взаємодія таких школярів також може бути ускладненою через труднощі у розпізнаванні емоцій інших людей, труднощі у встановленні

дружніх стосунків та можливі поведінкові особливості. Це потребує індивідуального підходу, спеціально розроблених методик навчання та соціально-педагогічної підтримки.

3. Адаптація молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного навчання є складним і поступовим процесом, що передбачає пристосування дитини до нових соціальних і навчальних умов. Рівень успішної адаптації значною мірою визначається якістю підтримки, яку дитина отримує від учителів, однолітків, батьків і соціального педагога. Спільна увага та співпраця цих учасників допомагають створити сприятливі умови для розвитку та комфортного входження дитини у навчальне середовище. Важливими аспектами процесу адаптації є створення сприятливого емоційного клімату, забезпечення доступних навчальних матеріалів та використання спеціальних методик для корекції труднощів у навчанні.

Соціально-педагогічна підтримка відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки сприяє розвитку в учнів навичок комунікації, самоконтролю та соціальної взаємодії. Соціальний педагог допомагає дітям долати страхи, що пов’язані з новим середовищем, вчить їх ефективно спілкуватися з однолітками та педагогами, а також підтримує емоційну рівновагу. Крім того, він здійснює просвітницьку роботу з учнями та педагогічним колективом, спрямовану на формування толерантного ставлення до молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Одним із важливих завдань є співпраця соціального педагога з родинами учнів, оскільки адаптація в школі має бути продовжена і вдома. Батьки часто потребують рекомендацій щодо правильної взаємодії з дитиною, мотивації до навчання та корекції поведінки. Таким чином, комплексний підхід, що включає підтримку в навчальному середовищі та родині, дозволяє значно покращити процес адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання.

4. Ефективність адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного навчання значною мірою

залежить від методів і стратегій, які застосовує соціальний педагог. Основними методами виступають індивідуальні та групові консультації, тренінги соціальних навичок, спостереження за поведінкою учнів та проведення корекційно-розвиткових занять. Використання ігрових методів, арт-терапії, моделювання соціальних ситуацій дозволяє не лише покращити навички спілкування, а й підвищити рівень впевненості дитини у власних силах. Важливим аспектом є залучення дітей до спільної діяльності з однолітками, що сприяє розвитку навичок співпраці та взаємодії.

Стратегії соціального педагога спрямовані на формування безпечного та підтримувального середовища для дитини, що допомагає зменшити тривожність і страх перед новими соціальними контактами. Важливою складовою є індивідуалізація підходів, що дозволяє враховувати особливості кожного учня та розробляти стратегії відповідно до його потреб і можливостей. Використання позитивного підкріплення та поступове ускладнення завдань допомагають дитині розвивати самостійність і мотивацію до навчання. Крім того, тісна співпраця з учителями та батьками сприяє узгодженості дій і забезпечує ефективну підтримку учня не лише в школі, а й у домашньому середовищі.

Загалом, методи та стратегії соціального педагога відіграють ключову роль у процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання. Вони допомагають створити комфортні умови для навчання, розвивати соціальні та комунікативні навички учнів, підвищувати їхню самооцінку та сприяти активному включенню в освітній процес. Ефективність цих підходів значною мірою залежить від професійної компетентності соціального педагога, його здатності працювати в команді з педагогами та родинами учнів, а також від рівня підтримки, що надається дитині на всіх етапах її розвитку.

5. Оцінка ефективності діяльності соціального педагога у процесі адаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку до інклюзивного навчання показала позитивні зміни як у соціальній, так і в

навчальній діяльності учнів. За результатами інтерв'ю з учителями та бесід з батьками було виявлено, що школярі стали більш відкритими до спілкування, активніше взаємодіють з однолітками та педагогами, легше адаптуються до нових соціальних ситуацій. Зменшилася кількість конфліктних ситуацій, а рівень тривожності дітей у шкільному середовищі значно знизився. Участь у групових завданнях і позакласних заходах сприяла розвитку навичок співпраці та командної роботи, що є важливим аспектом соціальної адаптації.

Щодо навчальної діяльності, учителя, що брали участь в дослідженні, відзначили покращення у виконанні завдань, зростання рівня самостійності учнів та їхньої мотивації до навчання. Завдяки підтримці соціального педагога школярі почали краще концентрувати увагу, впевненіше висловлювати свої думки, ставити запитання та брати активнішу участь в освітньому процесі. Використання адаптивних методів навчання та корекційно-розвиткових занять дозволило зменшити труднощі у засвоєнні матеріалу та підвищити рівень академічних досягнень. Батьки також підтвердили, що діти стали більш відповідальними, стали більше проявляти інтерес до навчання та краще справлятися з домашніми завданнями.

Таким чином, соціальний педагог відіграє ключову роль у створенні сприятливого середовища для адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного навчання. Його діяльність сприяє покращенню комунікативних навичок, емоційної стабільності та навчальної мотивації дітей. Ефективність роботи соціального педагога визначається тісною співпрацею з педагогічним колективом, батьками та самими учнями, що дозволяє своєчасно реагувати на труднощі та надавати необхідну підтримку. Отримані результати підтверджують необхідність подальшого вдосконалення соціально-педагогічної підтримки для забезпечення максимальної інтеграції дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в освітнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи : психологічний інструментарій / упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
3. Бєлова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Медична освіта. Підвищення якості медичної освіти*. 2021. № 1. С. 5-10.
4. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 19 с.
5. Бондар В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 2-5.
6. Василенко О. Адаптація дітей з особливими потребами в закладах середньої освіти. *Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності*. 2020. Т. 2. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e04368f-dbcd-431b-98e7-0d4023c93e96/content (дата звернення 12.03.2025).
7. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими освітніми потребами до навчання в загальноосвітній школі. *Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти*. 2019. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/bitstreams/7c2d7d7e-c559-484e-955b-1b0ace1a3aac/download (дата звернення 25.03.2025).
8. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
9. Волнушкіна Г. В. Соціально-психологічні особливості адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія*. 2016.

Вип. 9. С.107-116.

10. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
12. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційного центру : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2008. 20 с.
13. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі : навч.-метод. посіб. / Н. Ярмола, та ін. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.
14. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 1998. 92 с.
15. Заброцький М. М. Педагогічна психологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2000. 100 с.
16. Кобильченко В. Проблема шкільної дезадаптації слабозорих учнів початкової школи. *Дефектологія*. 2002. № 3. С. 19-21.
17. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзія: покроково для педагогів : навч.-метод. посіб. Київ : [б.в.], 2023. 232 с.
18. Липа В. О., Сєрова С. О. Про деякі проблеми впровадження інклюзивної освіти в Україні. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 121-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2011_2_17 (дата звернення 25.02.2025).
19. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 136 с.
20. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф., Червона Л. М. Людина. Адаптація. Соціалізація (соціологічний контекст) : підручник. Ужгород : «АУТДОР-ШАРК», 2023. 208 с.
21. Матющенко І. М. Підготовка старшокласників допоміжної школи до соціально-психологічної адаптації : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2008. 22 с.
22. Мякушко О. І. Системи класифікації розумової відсталості та підходи до

діагностики дітей з помірною розумовою відсталістю. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2013. Вип. 4 (1). С. 146-154

23. Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику : метод. посіб. / Т. Ф. Алєксєєнко та ін. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.
24. Полулях О. М. Формування мовленнєвої компетентності у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку засобами гри. *Бібліотека методичних матеріалів*. 2024. URL: https://vseosvita.ua/library/formuvannia-movlennievoi-kompetentnosti-u-molodshykh-shkoliariv-z-porushenniamy-intelektualnoho-rozvytku-zasobamy-hry-773748.html (дата звернення 07.04.2025).
25. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya (дата звернення 25.02.2025).
26. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінет Міністрів України від 15.09.2021 № 957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п (дата звернення 25.02.2025).
27. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення 25.02.2025).
28. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення 25.02.2025).
29. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення 25.02.2025).
30. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text (дата звернення 25.02.2025).
31. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями : навч.-метод. посіб / О. В. Чеботарьова та ін. Київ : ІСПП

імені Миколи Ярмченка НАПН України, 2018. 123 с.

32. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навч.-метод. посіб. Львів : Растр-7, 2021. 324 с
33. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
34. Сильченко В. В. Мовленнєвий та комунікативний розвиток дитини з інтелектуальними вадами. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2011. Вип. 2. С. 216-222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2011_2_27 (дата звернення 27.03.2025).
35. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.
36. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром нтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 9 (2). С. 190-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2017_9%282%29__21 (дата звернення 27.03.2025).
37. Сікора Я. Б. Адаптація як об’єкт наукового дослідження: психолого-педагогічний аналіз. *Науковий вісник ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 2 (51). С. 135-139.
38. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами : дис.. … канд. псих. наук : 19.00.07. Вінниця, 2006. 170 с.
39. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 198 с.
40. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник / В. Андрущенко та ін. К.: ДЦССМ, 2002. 536 с.
41. Соціальна робота з молоддю в Україні : збірник інформаційно-методичних матеріалів / за заг. ред. І. Д. Звєрєвої. Київ : Столиця, 1997. 152 с.
42. Спеціальна психологія / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський державний педагогічний

університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. 158 с.

43. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 40 с.
44. Тимошенко Ю. Роль соціального педагога в адаптації учнівської молоді в умовах постконфліктного періоду. *Наука. Освіта. Молодь*. 2015. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_2/52.pdf (дата звернення 17.04.2025).
45. Трикоз С. В., Блеч Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
46. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика. Київ : Знання, 2008. 574 с.
47. Франко Т. С. Соціальна реабілітація дітей з особливими потребами. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*. 2003. Вип. 2, т. 2. С. 216–218.
48. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка : навч. посіб. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.
49. Чайковський М. Є., Добровіцька О. О. Соціально-педагогічна робота з молоддю з інвалідністю в інклюзивному освітньому просторі : навч.-метод. посіб. Київ : Університет «Україна», 2018. 271 с.
50. Чеботарьова О. Навчання та підтримка дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах війни: поради педагогам. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 3 С. 40-51
51. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2008. 236 с.
52. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2020. № 3. С. 36-46.
53. Ярмола Н. До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними

порушеннями в умовах освітнього закладу. *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів*. 2018. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718655/1/До%20питання%20соціальної%20адаптації%20дітей%20з%20інтелектуальними%20порушеннями%20в%20умовах%20освітнього%20закладу.pdf (дата звернення 19.03.2025).

54. Faw Terry, Belkin, Gary S. Child Psychology. New Yourk : Mc Graw–Hill Publishing Company, 1989. 490 p.
55. Marrus N., Hall L. Intellectual Disability and Language Disorder. *Child Adolesc. Psychiatr. Clin*. 2017. Vol. 26 (3). P. 539-554.
56. Matthews Gareth B. The Philosophy of Childhood. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1994. 136 p.
57. Moeschler J. B., Shevell M. Comprehensive Evaluation of the Child With Intellectual Disability or Global Developmental Delays. *Pediatrics*. 2014. Vol. 134 (3). P. 903-918.
58. Wertman Camille B. Psychology. New Yourk : Alfred A. Knopf, 1988. 622 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитування соціальних педагогів

Мета: дослідити, які методи та стратегії використовують соціальні педагоги для адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивної освіти.

Запитання:

1. Ваш стаж роботи як соціального педагога?
2. Чи маєте досвід роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями? Якщо так, скільки років?
3. Які методи Ви використовуєте для розвитку соціальних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями?
4. Які стратегії допомагають налагодити комунікацію між учнями та їхніми однолітками?
5. Чи використовуєте Ви індивідуальні програми підтримки? Якщо так, як вони розробляються?
6. Які методи емоційної підтримки Ви застосовуєте?
7. Як Ви співпрацюєте з батьками учнів та педагогами для ефективної адаптації дітей?
8. З якими основними труднощами Ви стикаєтесь у процесі адаптації дітей?
9. Які методи вважаєте найбільш ефективними?
10. Що, на Вашу думку, потрібно вдосконалити в системі соціально-педагогічної підтримки дітей з інтелектуальними порушеннями?

Додаток Б

Інтерв'ю для вчителів

Доброго дня! Дякуємо, що погодилися взяти участь в інтерв'ю. Метою нашого дослідження є оцінка змін у поведінці та навчальній діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання. Ваші відповіді допоможуть нам визначити ефективність діяльності соціального педагога в процесі адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного навчання.

1. Комунікативна взаємодія молодших школярів.

Чи помітили ви зміни у здатності учня встановлювати контакт з однолітками після роботи соціального педагога? Якщо так, які саме?

Чи частіше учень бере участь у групових заняттях, спільних іграх, взаємодіє з іншими дітьми?

Як змінився рівень його комунікативних навичок? Чи помітно зменшилася соціальна ізоляція учня?

Чи допомагає соціальний педагог у формуванні дружніх стосунків між учнем та його однолітками?

2. Навчальна діяльність та когнітивний розвиток.

Чи відчуває учень більше впевненості у виконанні навчальних завдань?

Чи помітні покращення у рівні самостійності під час навчальної діяльності?

Чи краще учень сприймає навчальні матеріали, інструкції, чи змінилася його здатність до засвоєння знань?

Чи змінився рівень уваги та працездатності учня під час уроків?

Чи використовує соціальний педагог спеціальні методики для полегшення навчання учня (наприклад, візуальні матеріали, індивідуальні консультації тощо)?

3. Емоційний стан та поведінка.

Чи помітили ви зміни в емоційному стані учня після початку роботи соціального педагога?

Чи знизився рівень тривожності, страху або агресії?

Як учень реагує на зауваження та похвалу? Чи покращилася його мотивація до навчання?

Чи допомагає соціальний педагог у розвитку емоційної стабільності учня?

Чи спостерігається прогрес у здатності учня справлятися зі стресовими ситуаціями?

4. Адаптація до шкільного середовища.

Чи стали помітними зміни у сприйнятті учнем шкільного середовища (правила поведінки, розпорядок дня тощо)?

Чи легше учню дотримуватися дисципліни та виконувати шкільні правила?

Чи допомагає соціальний педагог у формуванні позитивного ставлення до школи та навчального процесу?

Чи забезпечує соціальний педагог підтримку у вирішенні конфліктних ситуацій між учнем та іншими дітьми або педагогами?

5. Взаємодія з педагогами та батьками.

Як ви оцінюєте рівень співпраці соціального педагога з вчителями?

Чи надає соціальний педагог вам рекомендації щодо роботи з учнем? Наскільки вони є корисними та практичними?

Чи спостерігаєте ви покращення у співпраці між соціальним педагогом та батьками учня?

Чи допомагає соціальний педагог батькам розуміти особливості їхньої дитини та її потреби в навчанні?

6. Загальна оцінка ефективності діяльності соціального педагога.

На вашу думку, які зміни в адаптації учня найбільше пов’язані з діяльністю соціального педагога?

Які методи роботи соціального педагога вважаєте найбільш

ефективними?

Чи є якісь аспекти роботи соціального педагога, які потребують покращення?

Що ще, на вашу думку, можна зробити для ефективнішої адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до інклюзивного навчання?

Дякуємо за ваші відповіді та ваш час! Ваші спостереження допоможуть удосконалити методи підтримки учнів з інтелектуальними порушеннями та підвищити ефективність роботи соціального педагога.